

บทที่ 2

ธรรมชาติของวิญญาน จิต และวัตถุ

พุทธปรัชญาสำนักโยคจารย์มีเนื้อหาสำคัญอยู่ที่การยอมรับวิญญานเป็นความจริงแท้เพียงอย่างเดียว ส่วนวัตถุที่เรารับรู้ว่ามีรูปร่าง สี สัน หรือลักษณะต่างๆ นั้นล้วนเป็นภาพมายา ไม่มีเนื้อหาของความจริง การยอมรับเช่นนี้ทำให้สำนักโยคจารย์เป็นที่รู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่า วิญญานวาท (หรือในภาษาสันสกฤตว่าวิชญานวาท) ซึ่งหมายถึงทฤษฎีที่ว่าด้วยความจริงเพียงอย่างเดียว และความจริงนั้นก็คือวิญญาน

วิญญาน เป็นมโนทัศน์สำคัญยิ่งในทางพุทธศาสนา แต่ก็มีการใช้คำนี้อยู่ในหลายระดับ อีกทั้งยังมีคำใช้เรียกแทนในความหมายเดียวกันอีกหลายคำ สำหรับบางท่าน วิญญานอาจจะมี ความหมายเป็นความรู้สำนึกที่มีหน้าที่สำคัญบางประการ บางท่านอาจคิดว่าวิญญานก็คือจิต และบางท่านอาจเชื่อว่าวิญญานคือดวงธรรมอมตะในที่นี้ วิญญานจะมีความหมายเท่ากับเป็นความรู้สำนึก (Consciousness) หรือตัวสร้างสรรค์ (Creativity) แต่จะมีความหมายที่แคบกว่าจิตและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ลิ่งกาวตารสูตรระบุความหมายของวิญญานไว้ว่า เป็นหน่วยของความรู้สำนึกที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ มีหน้าที่ในการรับรู้ แยกแยะความแตกต่าง ไตร่ตรองและตัดสินใจ ส่วนดร. ชูสุกิ เสริมไว้ในหนังสือคู่มือการศึกษาพระสูตรฉบับนี้ว่า วิญญานไม่ได้มีความหมายเป็นเพียงการรับรู้หรือการเข้าใจต่ออะไรบางอย่าง แต่วิญญานเป็นความรู้สำนึกของชีวิตที่แยกต่างหากจากร่างกาย นอกจากทำหน้าที่รับรู้แล้วยังเป็นพลังหรือหน่วยของการแบ่งแยกอีกด้วย¹ สำหรับคำว่า จิต เดิมมาจากรากศัพท์ที่หมายถึงการรวบรวมหรือการจัดระเบียบ บังคับระบบของความรู้สำนึกทั้งหมดที่เกิดขึ้นและดำเนินไปตามกฎเกณฑ์หรือหน้าที่ตามธรรมชาติ จิตจึงมีความหมายครอบคลุมถึงวิญญานและกิจกรรมของวิญญานทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะเจาะจงว่าเป็นวิญญานใดวิญญานหนึ่ง

---

¹ Suzuki, D.T., *Studies in The Lankavatara Sutra* (London: Routledge & Kegan Paul Limited, 1972), pp. 176-179.

ทั้งนี้เพราะพุทธสำนักโยคจารได้จัดแบ่งวิญญาณออกมาเป็นสามกลุ่ม นับรวมทั้งหมดได้แปดประเภท คือ กลุ่มแรกเรียกว่าอภยวิญญาณ กลุ่มที่สองเรียกว่ากสิณภูมิ โนวินญาณ และกลุ่มที่สามมีจำนวนวิญญาณอยู่หกประเภท มีลักษณะร่วมคือเป็นวิญญาณที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ทางประสาทสัมผัส ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมนโวิญญาณ รวมเรียกว่า ประพตวิญญาณ หากเรากล่าวถึงวิญญาณก็จะหมายถึงความรู้สำนึกตัวใดตัวหนึ่งในแปดประเภทนี้ แต่ถ้าเรากล่าวถึงจิตก็จะหมายถึงวิญญาณทั้งหมดที่เคลื่อนไหวอยู่อย่างเป็นระบบ มีเนื้อหาร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้น เพื่อป้องกันความสับสนที่อาจเกิดขึ้นวิธานิพนธ์ฉบับนี้จะเลี่ยงการใช้คำว่าจิตเมื่อชี้เฉพาะวิญญาณหนึ่งๆ แต่จะใช้คำว่าจิตเมื่อกล่าวถึงระบบของวิญญาณโดยรวม

ธรรมชาติของวิญญาณ

วิญญาณเป็นความรู้สำนึกที่เกิดขึ้นเป็นกระแสต่อเนื่องไม่ขาดตอน มีเนื้อหาร่วมเป็นพลังงานสะสมที่เรียกว่า วาสนา (Vasana / habit-energy) เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาไม่สิ้นสุด วาสนาเป็นแรงเหนี่ยวนำอันเกิดจากการสะสมของประสบการณ์หรือกรรมในอดีตเรื่อยมานับเวลาเริ่มต้นไม่ได้ เป็นแรงผลักดันของกรรมที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมทางวิญญาณทุกอย่าง เช่น การรับรู้ทางประสาทสัมผัส การคิด ความรู้สึก เจตจำนง รวมทั้งการกระทำ ทั้งหมดเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะก่อให้เกิดผลลัพธ์สืบเนื่องของกรรมทั้งในทางดี ทางชั่ว และกลางๆ ทั้งเป็นร่องรอยประทับอยู่ในอภยวิญญาณ แต่วาสนาเองกลับเคลื่อนไหวเป็นพลังงานอยู่ในวิญญาณทั้งปวง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ วาสนามีหน้าที่สะท้อนอุปนิสัยของแต่ละคนที่สะสมมาตั้งแต่อดีตชาติออกมาทางวิญญาณนั่นเอง

ดร. ชูสุกิ ได้นิยามเทียบเคียงคำว่า วาสนา ไว้เท่ากับเป็นความทรงจำ (memory) ทั้งหมดของความคิด ความปรารถนา ความรู้สึก และการกระทำของบุคคลๆ หนึ่งที่ถูกรับไว้ในอภยะ พระสูตรมหายานหลายฉบับได้อ้างถึงคำๆ นี้ในสองลักษณะประกอบกันอยู่ ลักษณะแรก วาสนาจะถูกกล่าวถึงในความหมายของพลังงานการแผ่ (perfuming energy) ที่ซึ่งเมื่อใดเกิดพลังงานการแผ่ เมื่อนั้นแก่นของมันก็จะถูกประทับเป็นร่องรอยทั้งไว้เบื้องหลัง ภาษาจีนใช้คำนี้ในความหมายของ “นิสัย” หรือ “ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นๆ” วาสนาในลักษณะแรกจึงเป็นรูปแบบของพลังงานเหนือความรู้สึก (super-sensuous energy) ที่แผ่กระจายออกมาจากทุกๆ ความคิด ทุกๆ ความรู้สึก และทุกๆ การกระทำ และแก่นของมันถูกเก็บอยู่อย่างหนึ่งสงบในอภย เราอาจเรียกแก่นของพลังงานการแผ่นี้ว่า เป็นเมล็ดพันธุ์แห่งกรรมหรือพีชะ รายละเอียดของพีชะจะได้ศึกษาในหัวข้อของอภยวิญญาณ

ลักษณะที่สอง วาสนาจะถูกกล่าวถึงในความหมายของความผิดพลาด (erroneous) หรือ ความชั่วร้าย (evil) ซึ่งหมายความว่า วาสนามีภาวะของความผิดพลาดดำรงอยู่เพราะมันเป็นตัวสร้างโลก ภายนอก และทำให้เราติดยึดอยู่กับ โลกภายนอกที่ปรากฏนั้นราวกับว่ามันมีอยู่จริงและเป็นนิรันดร ทั้งที่ ความจริงแล้วทุกอย่างเกิดจากจิต ภาวะของความผิดพลาดเช่นนี้เปรียบได้กับจิตที่ถูกอวิชชาครอบงำอยู่ แต่ปลงงานการแผ่ก็ยังคงดำเนินต่อไป และทิ้งร่องรอยไว้ในอาละยะเช่นเดียวกัน

วาสนาในลักษณะของความผิดพลาดหรือความชั่วร้ายไม่ใช่ตัววิชา อีกทั้งไม่จำเป็นจะต้องเป็นเรื่องของอกุศลจิตเพียงด้านเดียว ความชั่วร้ายในแง่นี้ไม่ใช่การคิดชั่ว พูดชั่ว หรือทำชั่ว แต่เป็นการผูกติดความคิดอยู่กับอัตตาและการแบ่งแยก ซึ่งมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นใครต่างก็เกิดมาเรียนรู้ตัวเอง และโลกจากวาสนาที่ผิดพลาดนี้ทั้งสิ้น แม้แต่พระสงฆ์ที่ศึกษาพระปริยัติจนแตกฉาน นักธรรมชั้นเอก นักปรัชญาที่ยิ่งใหญ่ หรือปुरुชนคนดีทั่วไป หากยังถืออัตตาของตนในการศึกษาแบ่งแยกสรรพสิ่งต่างๆ แม้ว่าจะกระทำลงไปเพื่อมุ่งแสวงหาความรู้ ไม่มีเจตนาไปในทางอกุศล แต่เพียงเท่านี้ก็ถือได้แล้วว่า กิจกรรมของวิญญาน (และจิต) เกิดขึ้นจากวาสนาในลักษณะของความผิดพลาดเพราะแปรเปลี่ยนไปด้วยความคิดที่ผิด แต่ไม่จำเป็นต้องชั่วร้ายเสมอไป

วาสนายังสามารถแบ่งออกได้เป็นสองประเภท คือ นิษันทวาสนา (Nishyanda-vasana) และวิปากวาสนา (Vipaka-vasana) นิษันทะ แปลความตามรากศัพท์ได้ว่า การไหลลงหรือการไหลออก หมายถึง แรงโน้มนำของกรรมไปสู่ผลลัพธ์ที่มีธรรมชาติเดียวกับตัวสาเหตุ ยกตัวอย่างเช่น ผลมะม่วง ย่อมเกิดมาจากต้นมะม่วง ไม่ใช่ต้นไม้ชนิดอื่น หรือในกรณีของบุคคล เมื่อคนๆ หนึ่งได้กระทำความดีไว้ เมล็ดพันธุ์ของความดีที่บ่มเพาะอยู่ในตัวเขาก็จะคอยกระตุ้นให้เขาอยู่ในสภาพจิตใจที่พร้อมจะกระทำความดีเช่นนี้ต่อไป เหล่านี้เป็นต้น

เวอดูอ้างถึงอภิธรรม โภคาของวสุพันธุว่า นิษันทะมีความหมายเหมือนกับสภาค* ซึ่งเป็นสาเหตุของกรรมที่เป็นองค์ประกอบร่วมของมนุษย์ทุกคนในสังสารวัฏ กรรมนี้อยู่ในกระแสมีเนื้อหา

---

* สภาค หมายถึง ส่วนเสมอกัน ส่วนร่วมเดียวกัน หรือธรรมที่อยู่ในสภาพเดียวกันย่อมเป็นสาเหตุแก่กรรมที่อยู่ในสภาพเดียวกัน ในที่นี้หมายถึงสาเหตุที่อยู่ในสภาพเดียวกับผลลัพธ์ เช่นขณะจิตที่เป็นกุศลในปัจจุบันย่อมเป็นสาเหตุของขณะจิตที่เป็นกุศลในอนาคตต่อเนื่องตามกันมา

เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (homogeneous stream causation) ที่ซึ่งมนุษย์ทุกคนมีส่วนร่วมอยู่ในการเวียนว่ายตายเกิด แต่ละคนมีส่วนร่วมอยู่ในธรรมชาติเดียวกันของความเป็นมนุษย์ ไม่ว่าจะ เป็น โครงสร้างทางกายภาพ โครงสร้างทางจิต ประสาทสัมผัส ความคิด และความรู้สึก กล่าวโดยย่อก็คือ นิยันทวาสนามีหน้าที่ค้ำจุนองค์ประกอบร่วมของมนุษย์ และเป็นแรงผลักดันเจียบๆ อยู่ในส่วนลึกของอालยะ²

ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราเห็นคนๆ หนึ่งร้องไห้เพราะเสียใจที่พลัดพรากจากคนที่รัก ถึงแม้เขาจะไม่ได้พูดอะไร แต่เราก็เข้าใจความรู้สึกของเขาได้เพราะความเสียใจเป็นความรู้สึกสากลที่มนุษย์รู้จัก เช่นเดียวกับความดีใจ ความเบิกบานใจ ความทุกข์ และความเจ็บปวด หรือกรณีของทารกทั่วไป เมื่อแรกเกิดก็รู้จักร้อง รู้จักดูคนมมารดา มีพัฒนาการของความคิดและความรู้สึกได้โดยที่ไม่ต้องมีใครสอน พวกเขารับรู้ถึงสัมผัสของความรักได้ด้วยสัญชาตญาณ ซึ่งสัญชาตญาณตัวนี้เองที่เราสามารถจะอธิบายได้จากการทำงานของนิยันทวาสนา

แต่นิยันทวาสนาไม่ได้ค้ำจุนองค์ประกอบร่วมของมนุษย์ทุกคนเพียงอย่างเดียว เวลาคู่กับความสำคัญกับนิยันทวาสนาในขอบเขตที่กว้างและสัมพันธ์กับสังสารวัฏเช่นเดียวกับคร. ชุสูกิ แต่ในงานของคร. ชัทเทอร์จี จะตีความวาทนาตัวนี้ไปในอีกแนวทางหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะปัจเจกบุคคล กล่าวคือ คร. ชัทเทอร์จี เชื่อว่า นิยันทะเป็นวาทนาที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ปัจจุบันของบุคคล มีหน้าที่กำหนดสภาพจิตใจหรืออารมณ์ในสถานการณ์หนึ่งๆ หรือส่งเสริมเนื้อหา (หรือองค์ประกอบ) ของแต่ละภพชาติ³ หากจะตีความก็ได้ว่า นอกจากนิยันทะจะเป็นกรรมที่ค้ำจุนมนุษย์ทุกคนแล้ว ยังเป็นกรรมที่ค้ำจุนปัจเจกบุคคลไว้อีกด้วย ยกตัวอย่างเช่น เด็กที่เกิดมาร้องไห้โยเยโดยหาสาเหตุไม่พบ เมื่อโตขึ้นเขาก็มีสภาพจิตใจที่ขี้หงุดหงิด มีอารมณ์แปรปรวนง่ายเป็นอุปนิสัย เมื่อพบกับเหตุการณ์ที่ไม่พึงพอใจก็จะเอะอะร้องไห้ เป็นเช่นนี้ตั้งแต่เด็กจนโตไม่หายขาด หรือคนที่มีนิสัยมูทะลุคุดัน เมื่อขาดสติเพียงเล็กน้อยความมูทะลุก็จะเข้าแทรกแซงจิตใจของเขา ทั้งคอยควบคุมพฤติกรรมของเขาให้เป็นไปตามอารมณ์ แม้ว่า จะทราบผลล่วงหน้าจะถึงความเสียหายที่จะได้รับ แต่เขาก็ไม่สามารถที่จะสกัดกั้นตัวเองไม่ให้มูทะลุ

² Verdu, Alfonso, **The Philosophy of Buddhism** (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1981), pp. 18-25.

³ Chatterjee, A.K., **The Yogacara Idealism** (Delhi: Motilal Banarsidass, 1987), p. 89. ---

“Vipakavasana maintains the cycle of births; nihsyandavasana supplies the content of each birth.”

คุณได้ เช่นนี้เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า นิยันทวาศนาคำนวณความเป็นปัจเจกชนต่างๆ กับที่คำนวณความเป็นมนุษย์ และการคำนวณปัจเจกชนก็คือการกำหนดสภาพจิตใจหรืออุปนิสัยส่วนตัวให้กับแต่ละบุคคล

วิภาควาสนา มีคำแปลความตามรากศัพท์ว่า การปรุงแต่ง หรือการบ่มจนได้ที่ (maturing) ทั้งนี้เป็นที่ยอมรับว่า สามารถใช้ในความหมายเป็นการตอบแทนหรือชดเชย (ต่อการกระทำ) ได้อีกด้วย ดังนั้น วิภาควาสนาจึงหมายถึงผลลัพธ์ของกรรมที่ใครทำอะไรไว้ก็จะได้ผลตอบแทนตามนั้น ผลลัพธ์อันเกิดขึ้นเป็นวิภากรรมจะถือว่ามิธรรมดาแตกต่างจากตัวสาเหตุ เวลากล่าวว่า วิภาควาสนาเป็นกระบวนการทางสาเหตุของกรรมต่าง (heterogeneous causation) ในแต่ละบุคคล หรือเป็นกรรมเฉพาะปัจเจกบุคคล ถึงแม้ว่ามนุษย์เราจะมีลักษณะทางกายภาพและ โครงสร้างทางจิตเหมือนกัน แต่ก็มีสมรรถภาพทางกายและจิตแตกต่างกันไป แต่ละคนต่างก็มีเอกลักษณ์เฉพาะตน มีชะตาชีวิตที่เป็นของตน และมีกรรมเฉพาะเป็นสมบัติติดตัว

วิภาควาสนาจะสัมพันธ์โดยตรงกับวาสนาในลักษณะที่เป็นความผิดพลาด ทั้งนี้เพราะวาสนานี้เกี่ยวข้องกับอิตตาอย่างแยกไม่ออก เป็นเรื่องของกรรมเฉพาะที่มีผู้กระทำและมีผู้รับผลจากการกระทำ วิภาควาสนาเกี่ยวข้องกับการแบ่งแยกและชี้เฉพาะเจาะจง ผู้ที่กระทำจะรับผลกรรมของตนได้ก็ต่อเมื่อมีอิตตา อย่างน้อยที่สุดก็มีความจิตที่แยกออกจากดวงจิตอื่น ตัวอย่างเช่น นายแดงชอบดื่มสุรา ผลกรรมที่เขาได้รับก็คือ โรคตับแข็ง หรือนายดำชอบรังแกสัตว์ ทำให้วันหนึ่งเขาถูกสัตว์ทำร้ายจนพิการ ผลกรรมของนายแดงก็ย่อมเป็นสมบัติติดตัวนายแดง จิตของนายแดงเป็นผู้รับผลแห่งการกระทำ ไม่ใช่ดวงจิตของใครคนอื่น ถ้าไม่มีกรรมเฉพาะบุคคลแล้ว ย่อมหาผู้รับผลของการกระทำหนึ่งๆ ไม่ได้ รวมทั้งจะ ไม่มีผู้กระทำกรรมใดๆ เลย

แต่วิภาควาสนาเมื่อสะสมเป็นพลังงานมากขึ้นตามลำดับก็อาจมีผลในการเปลี่ยนแปลงนิยันทวาศนาในปัจเจกบุคคลได้ เช่น เด็กหญิงฟ้าเกิดมาอุปนิสัยที่ออดอวยจับจด แต่อาศัยการบ่มเพาะความเพียรทำให้สามารถเรียนจบปริญญาเอก กลายเป็นผู้ทรงความรู้เป็นที่นับหน้าถือตาของสังคม หรือกรณีคนที่ชอบมูทะลุคุดันข้างต้น เมื่อตระหนักในปัญหาของตนแล้วเริ่มปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิ ในที่สุดเขาก็สามารถลดความมูทะลุในใจของตนลงมาได้ในระดับหนึ่ง มีสติไตร่ตรองและใจเย็นมากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งอยู่ในระดับเดียวกับปุณฺชนส่วนใหญ่ แม้ว่าอุปนิสัยมูทะลุจะยังแฝงอยู่ในส่วนลึกของจิตใจก็ตาม

เมื่อวาสนาเป็นเนื้อหาของวิญญาณอันก่อให้เกิดทั้งความเหมือนและต่างในตัวบุคคล ความหลากหลายซับซ้อนของกรรมและสังสารวัฏก็เกิดขึ้น วิญญาณแต่ละประเภทเริ่มแสดงตัวออกมาจาก

ภาวะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วิญญาณทั้งเจ็ดอันได้แก่ กลียภูมโนวิญญาณ มโนวิญญาณ และปัญจ-
 วิญญาณ (วิญญาณ 5) เริ่มบทบาทหน้าที่ของมัน เราเรียกวิญญาณทั้งเจ็ดนี้ว่าเป็นกลุ่มวิญญาณในการทำ
 หน้าที่ (The functioning vijnanas)

1. ประพฤติวิญญาณ (Pravrtti-Vijnanas)

การทำงานของวิญญาณเริ่มต้นที่ประสาทสัมผัสทั้งห้าได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย
 ลังการตารสูตรชี้ให้เห็นการเกิดขึ้นของวิญญาณอันเกี่ยวเนื่องกับประสาทสัมผัสว่า เกิดจากปัจจัย 4
 ประการ คือ หนึ่ง การเกาะติดกับ โลกภายนอกโดยไม่รู้ว่าเป็นโลกภายนอกเกิดจากจิต สอง ความผูกพันติด
 ยึดกับรูปแบบและวาสนา (ความเคยชินเป็นนิสัย) ที่สะสมไว้ด้วยทักษะและเหตุผลที่ผิดๆ มาตั้งแต่อดีต
 นับเวลาเริ่มต้นไม่ได้ สาม เป็นสภาวะธรรมชาติที่แฝงอยู่ในแต่ละวิญญาณ และสี่ ความทะยานอยากต่อ
 รูปแบบและปรากฏการณ์หลากหลาย ด้วยเหตุผลทั้งสี่ประการนี้จึงเกิดจักขุวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ
 ฆานวิญญาณ โสตวิญาณ และกายวิญญาณ รวมเรียกว่า ปัญจวิญญาณ ขึ้นเพื่อรับรู้และแบ่งแยกวัตถุ
 ต่างๆ⁴ การทำงานของวิญญาณเหล่านี้เป็นไปโดยธรรมชาติ มันไม่ได้ตระหนักในแรงผลักดันภายในที่ผิด
 พลาด เมื่อประสาทสัมผัสรับรู้วัตถุภายนอก เช่น ตาเห็นรูป กระบวนการภายในก็จะเกิดขึ้น โดยอาศัย
 เมล็ดพันธุ์ของกรรมที่มีอยู่สร้างภาพของวัตถุนั้นขึ้นมา รวมทั้งจัดระบบของความรู้เพื่อตัดสินว่าวัตถุนี้คือ
 อะไร สมมติว่าวัตถุที่ตาเห็นคือผลมะม่วงสีเหลือง การลงความเห็นว่าเป็นมะม่วงสีเหลืองนำไปสู่
 การคิดว่าเป็นมะม่วงสีเหลืองมีจริงและดำรงอยู่เป็นเอกเทศจากจิต โดยที่ไม่ได้ตระหนักถึงความจริงแล้ว
 มะม่วงสีเหลืองเป็นเพียงมโนภาพที่จิตสร้างขึ้นจากประสบการณ์ ในกรณีเช่นนี้ เราจะถือว่าวัตถุที่เรามอง
 เห็นกับผลมะม่วงสีเหลืองที่จิตสร้างขึ้นเป็นอย่างเดียวกันไม่ได้ หรือวัตถุที่กระทบประสาทสัมผัสกับวัตถุ
 ที่ผ่านขั้นตอนการตีความจากจิตแล้ว ย่อมไม่ใช่วัตถุอย่างเดียวกัน

⁴ **The Lankavatara Sutra**, trans. by Suzuki, D.T. (London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1973),
 p. 40. ---“The reason whereby the eye-consciousness arises are four. What are they? They are: (1) The
 clinging to an external world, not knowing that it is of Mind itself; (2) The attaching to form and habit-
 energy accumulated since beginningless time by false reasoning and erroneous views; (3) The self-
 nature inherent in the Vijnana; (4) The eagerness for multiple forms and appearances...The same [can
 be said of the other sense-consciousnesses] as of the eye-consciousness.”

กระบวนการคิดเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจต่อโลกภายนอกเรียกว่า มโนวิญญาณ วิญญาณนี้ทำหน้าที่อยู่ในส่วนเชื่อมโยงระหว่างปัญจวิญญาณและกสิณภูมิ มโนวิญญาณต่างจากปัญจวิญญาณตรงที่สามารถรับรู้และพิจารณาอารมณ์ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ส่วนปัญจวิญญาณรับอารมณ์ได้แต่ในปัจจุบัน แต่วิญญาณทั้งหกนี้ต่างก็เป็นต้นเหตุของการประกอบกรรมดีและกรรมชั่ว มีเนื้อหาที่เป็น ได้ทั้งกุศล อุกุศล และอัปยาคฤต (กรรมที่เป็นกลางๆ)

2. กสิณภูมิ มโนวิญญาณ (มนัส)

กสิณภูมิ มโนวิญญาณหรือมนัส เป็นวิญญาณสำคัญเพราะเป็นหน่วยที่เชื่อมโยงกับอภิญญาโดยตรง มนัสอยู่ในระดับอูตรภาพ (transcendental) พ้นวิสัยจากการคิดคำนึง ไปถึงได้เช่นเดียวกับอภิญญา แต่มันเป็นต้นตอของพัฒนาการความคิดเรื่องอัตตา เป็นจุดแรกเริ่มของการแบ่งแยกตัวเองออกจากสิ่งอื่น ในขณะที่อภิญญามีแต่ความเคลื่อนไหวที่เป็นไปอย่างสงบเสถียรและมีเนื้อหาเดียวกัน มนัสจะสะท้อนความเป็นไปของอภิญญาด้วยการตระหนักรู้ในภาวะของตัวเองเพื่อนำไปสู่ความเชื่อที่ว่า อัตตามีอยู่ จากความเป็นหนึ่งเดียวของอภิญญา ธรรมชาติแบบทวิภาวะ (dualistic nature) จึงเกิดขึ้นในระดับของมนัสนี้เอง อาจกล่าวได้ว่า มนัสทำหน้าที่เหมือนกระจกสะท้อนตัวอภิญญาเพื่อกำหนดว่านี่คืออภิญญา หรืออภิญญาคือฉัน (มนัส) ซึ่งเป็นผู้มอง เปรียบเสมือนคนที่กำลังคิดและรู้ตัวเองว่าเรากำลังคิด ส่วนประพตติวิญญาณทำหน้าที่เป็นกระจกสะท้อนเนื้อหาที่ดำเนินอยู่ในอภิญญา ซึ่งก็คือการสะท้อนภาพของวาสนา (พีชะ) ในอภิญญาออกมาเป็นโลกและวัตถุที่ถูกมอง เช่นเดียวกับคนที่กำลังคิดและรู้ตัวเองว่ากำลังคิดอะไรอยู่ จากกระบวนการเหล่านี้ โลกภายนอกจึงเกิดขึ้นแยกขาดจากจิต

นอกจากมนัส กสิณภูมิ มโนวิญญาณยังมีชื่อเรียกอื่นอีกคือ มนินทริย์ มีธรรมชาติเป็นกลาง ไม่มีหน้าที่รับรู้อารมณ์ภายนอก จะรับรู้และพิจารณาเฉพาะอารมณ์ภายในคืออภิญญา รวมทั้งจะคอยยึดถืออภิญญาว่าเป็นตัวตนเรื่อยไปไม่ขาดสายจนกว่าจะสิ้นกิเลส เนื่องจากมนัสเป็นตัวยึดถืออภิญญา จึงมีอิทธิพลทำให้มโนวิญญาณมีความรู้สึกไปในทางกุศลและอกุศลได้⁵ ดร. ชูสุภกิจ ไร่ในหนังสือประกอบการศึกษาลังกาวดารสูตรว่า ข้อแตกต่างระหว่างมนัสกับมโนวิญญาณก็คือ มโนวิญญาณทำหน้าที่คิดต่อจากการ

⁵ อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดียน (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2532), หน้า 104.

รับรู้ ส่วนมนัสเป็นหน่วยของเจตจำนง (willing agency) อันแรงกล้าที่ผูกติดยึดติดไว้กับการคิดในแต่ละครั้ง ดังนั้น มนัสและมโนวิญญาณจึงเกิดขึ้นและดำเนินไปพร้อมกันเสมอ⁶

นอกจากนี้ มโนวิญญาณกับกสิณมโนวิญญาณยังมีความแตกต่างระหว่างกันอย่างเด่นชัดอีกหลายประการ จนทำให้เราสามารถแยกศึกษากสิณมโนวิญญาณเป็นการเฉพาะ หรือจัดมนัสให้มีลักษณะเป็นเอกเทศจากวิญญาณกลุ่มอื่น ความแตกต่างทั้งหมดสามารถสรุปออกมาเป็นตารางได้ดังนี้:-

มโนวิญญาณ	กสิณมโนวิญญาณ
1. อยู่ในสภาพเป็นได้ทั้งกุศล อกุศล และกลางๆ	1. อยู่ในสภาพเป็นกลางเท่านั้น
2. มีหน้าที่รับรู้และพิจารณาอารมณ์ภายนอก	2. มีหน้าที่รับรู้และพิจารณาอารมณ์ภายใน
3. สร้างและยึดถือ โลกและวัตถุภายนอก	3. ยึดถืออาลยะเพียงอย่างเดียว
4. รับรู้ได้ในโลกของประสบการณ์ (หรือในโลกเชิงประจักษ์)	4. รับรู้ไม่ได้ในโลกของประสบการณ์ (เชิงประจักษ์)
5. จะขาดตอนเมื่อเข้าสู่สัญญาภาพ* อสัญญาสมาบัติ สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ** คนที่หลับสนิท ไม่ฝัน และคนที่สลบ	5. จะขาดก็ต่อเมื่อบรรลอรหัตตผล หรือเข้าสู่สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ เท่านั้น

⁶ Suzuki, D.T., Studies in The Lankavatara Sutra, pp. 189-191.

* อสัญญาภาพ หมายถึง ภาพที่ไม่มีสัญญา ไม่สวเขตวนา

** สัญญาเวทียตนิโรธ เรียกอีกอย่างว่า นิโรธสมาบัติ หมายถึง ภาวะสงบประณีตที่ดับแล้วซึ่งสัญญาและเวทนา เป็นภาวะที่ละเอียดคล้ายกับนิพพาน ภาวะนี้เข้าถึงได้เฉพาะแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ชำนาญในสมาบัติ ๘ อันได้แก่ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ แล้วเท่านั้น รายละเอียดเพิ่มเติมดูได้ที่ พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์

ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538)

คัมภีร์มหายานปิฎกชั้นศาสนาธรรม ซึ่งรจนาโดยพระสถิติมติ ผู้เป็นหนึ่งในคณาจารย์คนสำคัญของนิกายโยคอาจารย์ ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างอภยะและมนัสไว้ว่า มีวิญญาณอันเกี่ยวข้องกับอตตาคอยยึดถืออภยะเป็นอารมณ์ วิญญาณดังกล่าวประกอบอยู่ด้วย อตตโมหะ (ความหลงในตัวตน) อตตานุทิฎฐิ (ความตามเห็นว่าเป็นตัวตน) อตติมิมานะ (การถือตัวสำคัญว่าเราเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ หรือการถือเอาถือเรา) อตต โมหะ (ความทะยานอยากในตัวตน) และสัมปยุตต์ (การรวมเข้าหรือการประกอบอยู่) อยู่ตลอดจำเริญนับตั้งแต่ปฏิสนธิจรมาถึงจุติ (ตาย) ไม่ขาดสาย ยกเว้นแต่ในพระอรหันตบุคคล ในอริยมรรค และในนิโรธสมาบัติ⁷

วิญญาณทั้งเจ็ดนี้ถือว่าเป็นกลุ่มวิญญาณในการทำหน้าที่ ซึ่งถึงกาวตารสูตรถือว่าในบรรดาหน้าที่ทั้งหมดสามารถจัดประเภทหลักๆ ออกมาได้เป็นสองอย่างเท่านั้น คือ หน้าที่รับรู้กับหน้าที่แยกแยะความแตกต่างของวัตถุ ทั้งสองหน้าที่ต่างเป็นเงื่อนไขสนับสนุนซึ่งกันและกันเพราะล้วนเป็นผลลัพธ์ที่เกิดมาจากกาวตารในความหมายที่ผิดพลาด การจะ ไปสู่ความรู้แจ้ง ได้จำเป็นที่เราจะต้องตระหนักให้ชัดในจุดนี้เสียก่อนว่า วิญญาณทั้งหมดเป็นภาพสะท้อนของกาวตารในอภยะ การจะดับวิญญาณเหล่านี้ไม่ใช่การถอนตนเองออกมาจากการรับรู้และการแบ่งแยกทั้งปวง แต่คือการเล็งเห็นว่า วิญญาณทั้งหมดเป็นเพียงจิตเดียวกัน แต่เป็นจิตในด้านที่ถูกครอบงำไว้ด้วยอวิชชา

ธรรมชาติของจิต (อภยะ)

อภยะวิชญาณ มีชื่อเรียกอีกหลายชื่อเช่น จิต มวลวิญญาณ วิปากวิญญาณ สรรพพิชวิญญาณ อาทานวิญญาณ และปัจจุบันนวิญญาณ โดยรากศัพท์มาจากคำว่า อภยะ (บางตำราเขียนว่าอภย) ซึ่งแปลว่า แหล่งหรือที่อยู่อาศัย และวิญญาณ เมื่อนำมาประกอบกันจะให้ความหมายว่า ความรู้สำนึกที่เป็นแหล่งรวบรวมสังสมเมล็ดพันธุ์แห่งกรรม (Storehouse Consciousness) อภยะอยู่ในระดับอุดรภาพ เป็นจิตไร้สำนึกที่เป็นมูลฐานแห่งกรรมทั้งปวง มีความสัมพันธ์กับสังสารวัฏ พุทธจิต และการหลุดพ้น (นิพพาน) อย่างแยกขาดจากกันไม่ได้

1. โครงสร้างของจิต

⁷ เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหาธาน (กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2522), หน้า 110-112.

อालยะเป็นวิญญานหลัก เป็นแหล่งรองรับเมล็ดพันธุ์ของกรรมที่เรียกว่าพีชะ เมื่อคนเรา กระทำกรรม วาสนาจะทิ้งเมล็ดพันธุ์แห่งกรรม ไว้ในอालยะ ซึ่งมีทั้งพีชะที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤต เมล็ดกรรมที่ถูกเก็บอยู่ในอาลยะ ไม่ได้หมายถึงแค่เป็นผลลัพธ์จากความคิด คำพูด และการกระทำของ บุคคลในช่วงชีวิตที่เกิดมาครั้งนี่ครั้งเดียว แต่หมายรวมเอากรรมทั้งหมดที่จิตดวงนี้เคยกระทำไว้อย่างค่อ เนื่องมาในอดีตชาตินับย้อน ไปจนนับครั้งการเกิดไม่ได้

พีชะ (Bija) หรือในอีกชื่อหนึ่งว่า พีช มีจำนวนมหาศาลนับประมาณไม่ได้ นอกจากจะแบ่ง ออกเป็นกุศลพีชะ อกุศลพีชะ และอัพยากฤตพีชะแล้ว บางท่านยังจัดแบ่งพีชะออกเป็นสองชนิดใหญ่ๆ คือ สาสวพีชะกับอนาสวพีชะ สาสวพีชะมีความหมายว่า พีชะที่ประกอบอยู่ด้วยอาสวะ ซึ่งเป็นกิเลสที่ หมักหมมอยู่ในจิต ส่วนอนาสวพีชะมีความหมายในทางตรงข้ามว่า พีชะที่ไม่ประกอบอยู่ด้วยอาสวะ คือ เป็นเมล็ดพันธุ์ของกรรมที่ไม่ประกอบอยู่ด้วยกิเลส ไม่ไหวเอียงไปตาม โลภียวิสัย (ทาง โลก) บางท่านก็ แบ่งพีชะเป็นฝ่ายนามธาตุ เรียกว่า ทัศนภาค กับฝ่ายรูปธาตุ เรียกว่า ลักษณะภาค ทัศนภาคพีชะมีพฤติกรรม เป็นตัวเสพอารมณ์ ส่วนลักษณะภาคพีชะจะมีพฤติกรรมเป็นวิสัยหรืออารมณ์ให้ทัศนภาคพีชะเสพ ใน ขณะที่อาลยวิญญานเป็นตัวเก็บและก่อกำเนิดเมล็ดพันธุ์ ในเมล็ดพันธุ์ก็จะเป็นตัวเก็บเอาลำต้น กิ่งก้านสาขา ตลอดจนผลไม้ไว้รอคอยเวลาสำหรับการเจริญงอกงามต่อไป เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีผู้อุปมาเปรียบเทียบ ส่วน ของต้น ไม้กับวิญญานทั้งแปดไว้อย่างน่าสนใจว่า “พีชะเปรียบด้วยเมล็ดพันธุ์ อาลยวิญญานเปรียบด้วย รากเหง้า กลิษฏม โนวิญญานเปรียบด้วยลำต้น ส่วนกิ่งก้านใหญ่น้อยเปรียบ ได้กับม โนวิญญานและ ปัญจวิญญาน ตามลำดับ”⁸

พีชะเองก็อยู่ในรูปของพลังงานเช่นเดียวกับวาสนา พลังงานนี้อาจเรียกว่าเป็นพลังงานแฝง อยู่ในจิตโดยธรรมชาติ⁹ หรือเป็นสมรรถนะในการสร้างสรรค์โลกภายนอกเพราะวิญญานมีธรรมชาติ เป็นตัวสร้างสรรค์ พีชะแต่ละประเภทก็มีพลังงานแตกต่างกันไป เช่น รูปวิสัยก็จะมีพีชะของรูปนั้นคอย แสดงตัวออกมาภายนอก จัดเป็นรูปพีชะ เมื่อมาเป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาน ซึ่งในจักขุวิญญานก็มีพีชะ ภายในที่คอยจะแสดงตัวออกมา พีชะของจักขุวิญญานจัดเป็นนามพีชะ แม้แต่ปัจฉัยภายนอกที่ส่งผล กระทบต่อการรับรู้ทางตา เช่น แสงสว่าง ก็มีพีชะที่ถือว่าเกิดขึ้นมาจากแหล่งเดียวกันคืออาลยวิญญาน แต่

⁸ เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญาพุทธ, หน้า 121-122. ; อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, หน้า 109.

⁹ สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนมหายาน, หน้า 114-115.

เป็นพีชเฉพาะของนามหรือรูปนั้นๆ สำนักโยคจารถือว่าวัตถุประสงค์การรวมตัวเข้าของพลังงาน ซึ่งพลังงานที่ว่่านี้แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. พลังงานที่รวมตัวกันเข้าแล้วทำให้แข็งกระด้าง เรียกว่า ปฐวีพีช
2. พลังงานที่รวมตัวกันเข้าแล้วมีลักษณะเอบอบ เรียกว่า อาโปพีช
3. พลังงานที่รวมตัวกันเข้าแล้วมีลักษณะอบอุ่น เรียกว่า เตโชพีช
4. พลังงานที่รวมตัวกันเข้าแล้วมีลักษณะหวนไหว เรียกว่า วาโยพีช

เมื่อทุกสิ่งมีพีชเป็นบ่อเกิด สำนักโยคจารจึงได้แบ่งประเภทของบุคคลในโลกนี้ออกเป็น 5 จำพวก เรียกว่า ปัญจโคตร ได้แก่

1. พุทธพีชบุคคล (โพธิสัตตโคตร) คือ ผู้ที่จะสร้างสมบารมีเพื่อสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป

2. ปัจเจกโพธิพีชบุคคล (ปัจเจกโคตร) คือ ผู้ที่มีพีชเป็นปัจเจกพุทธเจ้าต่อไป

3. สวากพีชบุคคล (สวากโคตร) คือ ผู้ที่มีวิสัยเป็นพระอรหันต์

4. อนิยตพีชบุคคล (อนิยตโคตร) คือ ผู้ที่ยังเป็นกลางๆ มีทั้งสวากพีช ปัจเจกพีช และพุทธพีชอยู่ในตัว สามารถบรรลุภูมิหนึ่งภูมิใดได้ตามแต่การอบรมและปณิธานของผู้นั้น

5. อิจฉันตคพีชบุคคล (อิจฉันตคโคตร) คือ ผู้ที่โปรดไม่ได้เพราะไม่มีอนาสวพีช ซึ่งหมายถึงไม่มีพีชที่จะหลุดออกไปจากกิเลสหรือโลกียวิสัย ดังนั้น จึงบรรลุได้ก็แค่โลกียสมบัติอันมีสวรรค์หรือนมนุษย์ ไม่อาจบรรลุโลกุตตรภูมิ¹⁰

2. เนื้อหาของจิต

ถึงแม้ว่าอาละยะจะมีโครงสร้างที่ประกอบอยู่ด้วยพีชจำนวนมากหลายและหลากหลาย แต่กลับมีเนื้อหาที่แบ่งแยกไม่ได้ เนื้อหาของอาละยะอยู่นอกเหนือความรู้เชิงประจักษ์เช่นเดียวกับมนัส รับรู้ไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งหมดที่มี เราเรียกเนื้อหาซึ่งอยู่ในระดับอูตรภาพของอาละยะว่าเป็นเนื้อหาที่

¹⁰ เสถียร โพนันทะ, ปรัชญามหายาน, หน้า 122-123. ; อภิชาติ โปธิประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธรูปคานามหายาน (กรุงเทพฯ: สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย, 2527), หน้า 170.

กำหนดไม่ได้ (indeterminate content) ทั้งหมดที่เราเข้าใจได้ก็คือ มีกระแสของความต่อเนื่องดำเนินอยู่ตลอดเวลาในอาลยะ แต่กระแสนี้ไม่จำกัดอยู่ในรูปแบบเฉพาะใดๆ

เราอาจเปรียบเทียบสภาวะของอาลยะได้กับผืนป่าธรรมชาติ หากมองจากภายนอกจะเห็นแต่ความสมดุลของระบบนิเวศหรือวงจรต่างๆ มันดูเหมือนจะมีเอกภาพอยู่เหนือความเปลี่ยนแปลงภายในตลอดเวลา แต่ถ้าเราเดินเข้าไปสำรวจภายในระบบนิเวศนั้นๆ จะพบว่ามีความเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกหนแห่งอย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นความเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นกระแสน้ำอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ธรรมชาติภายในของอาลยะจึงขัดแย้งกันอยู่ในสองด้าน ด้านหนึ่งอาลยะจะอยู่ในฐานะเป็นศูนย์รวม ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง (Self-abiding) การดำรงอยู่ด้วยตัวเองก็คือ การอยู่ในภาวะที่เป็นเอกเทศ สมบูรณ์ และมั่นคง แต่ในอีกด้าน อาลยะกลับอยู่ในฐานะเป็นวิญญานที่มีโครงสร้างซับซ้อน เป็นวิญญานมูลฐานที่มีหน้าที่สำคัญบางประการ และการจะบรรลุซึ่งหน้าที่สำคัญเหล่านี้ อาลยะจึงมีภาวะแฝงของความยุ่งเหยิง (Self-disruption) ในรูปของวิญญานย่อยอื่นนับจากมันตั้งต้นไป ภายในอาลยะไม่มั่นคง มีการถ่ายโอนและเคลื่อนย้ายพลังงานเข้าออกอยู่ในทุกขณะ ดังนั้น อาลยะในด้านที่สองจึงไม่ใช่ความรู้สำนึกที่มีเอกภาพ อยู่ในกฎแห่งธรรมชาติคือต้องเปลี่ยนแปลง เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงมันจึงไม่คงที่และไม่สมบูรณ์ อาจกล่าวได้ว่า อาลยะวิญญานเป็นกระแสของ “ขณะ” ที่แยกขาดจากกัน แต่ทั้งหมดไหลเรื่อยต่อกันไปเหมือนกับกระแสน้ำ เราไม่อาจแย้งว่า น้ำที่ไหลเรื่อยไปไม่อยู่ในเนื้อหาเดียวกัน แต่เมื่อวิเคราะห์รายละเอียดก็จะพบว่า ในน้ำแต่ละหยดจากกระแสน้ำเดียวกันนั้นกลับมีส่วนประกอบ ความเข้มข้น รวมทั้งพลังงานแตกต่างกันไป ดร. ชัทเทอร์จีชี้ว่า อาลยะไม่ใช่ความรู้สำนึกที่ไม่เปลี่ยนแปลงซึ่งดำรงอยู่ในระหว่างขั้นตอนของการวิวัฒนาการ มันเป็นกระแสของแต่ละขณะที่ประกอบด้วยลำดับต่อเนื่องของวาสนาและวิบากกรรมต่างไหลเรื่อยไปเหมือนกับสายน้ำ¹¹

เนื่องจากเนื้อหาของอาลยะอยู่ในสภาวะที่ขัดแย้งกัน ทำให้อาลยะมีธรรมชาติที่แตกต่างจากวิญญานอื่น อาลยะในด้านที่เป็นความสมบูรณ์เกี่ยวข้องกับการหลุดพ้นหรือพุทธจิตเพราะเป็นแหล่งที่

¹¹ Chatterjee, A.K., **The Yogacara Idealism**, p. 93. ---“The Alaya is not one unchanging consciousness that persists throughout the duration of the evolutionary process; it is a stream of discrete moments that flows on like the current of a river with a perpetual succession of vasanas of the different karmas and the further effects of them.”

เกิดของนิพพาน จึงมีผู้เรียกอาละยะในด้านนี้ว่า ตถาคตครรรค์ ส่วนอาละยะในด้านที่เป็นความเปลี่ยนแปลง เกี่ยวข้องกับภพชาติและกรรม จึงมีผู้เรียกอาละยะในด้านนี้ว่า สังสารวัฏ หรืออาละยะวิชฌาน ดังนั้นอาละยะจึงเป็นได้ทั้งวิญญูณและความหลุดพ้น เราจะเรียกอาละยะว่าเป็นวิญญูณหรือไม่ก็ได้ ถ้าเราละบุถึงอาละยะในด้านที่เป็นวิญญูณก็จะอ้างถึงพีชะและวิญญูณอื่นที่เกิดขึ้นเป็นลูกโซ่มาจากทวารานา แต่ถ้าเราละบุถึงอาละยะ โดยไม่ต้องทำยว่าวิญญูณก็จะหมายถึง จิต หรือกระบวนการใดๆ ก็ตามที่มิมีบทบาทมากกว่าเป็นเพียงวิญญูณตัวหนึ่ง

คัมภีร์มหายานศรัทธาโรตปาตศาสตร์อธิบายเรื่องจิตไว้ดังนี้คือ จิตมีความหมายอยู่ในสองระดับหรือสองแง่มุม จะเรียกว่า เป็นระดับของอตุรภาพกับระดับของปรากฏการณ์ก็ดี เป็นระดับสากลกับระดับเฉพาะก็ดี เป็นระดับที่ไม่จำกัดกับระดับที่จำกัดก็ดี เป็นระดับที่นิ่งกับระดับที่เคลื่อนไหวก็ดี เป็นระดับของโลกุตระกับระดับของโลกียะก็ดี หรือจะเรียกว่าเป็นระดับสมบูรณกับระดับสัมพัทธ์ก็ได้ จิตทั้งสองระดับไม่ได้แยกต่างหากจากกัน จะต่างกันก็แต่ในมุมมองทางญาณวิทยา ส่วนในทางภววิทยาแล้วไม่มีอะไรต่างกัน มนุษย์เรากำเนิดขึ้นมาในระหว่างสองระดับที่ว่านี้ ภาวะเนื้อแท้ของมนุษย์เป็นองค์ประกอบสมบูรณ แต่โดยความเป็นจริง เรายังติดอยู่ในระดับของปรากฏการณ์ มีจิตจำกัด และอิงอยู่กับทางโลก¹²

การที่มนุษย์ถือกำเนิดขึ้นมาในสองระดับที่ว่า ทำให้จิตของมนุษย์ซึ่งก็คืออาละยะก็จะเป็นช่องว่างอยู่ในสองระดับที่ว่านี้เช่นกัน อาละยะในด้านที่เป็นตถาคตครรรค์ได้รับการนิยามไว้ว่าเป็นภาวะที่

---

¹² **The Awakening of Faith**, trans. by Hakeda, Y.S. (New York: Columbia University Press, 1967), p. 13. ---“The Mind necessarily contains within itself two orders or aspects – the transcendental and the phenomenal, the universal and the particular, the infinite and the finite, the static and the dynamic, the sacred and the profane, the Absolute and the relative, and so forth. The Absolute order, therefore, does not exist apart from the relative order; rather, they differ epistemologically but not ontologically. Man is presented as being located at the intersection of these opposing orders. The state of man, who belongs intrinsically to the Absolute order and yet in actuality remains in the phenomenal, finite, and profane order, is expressed in terms of the Tathagata garbha or “Matrix of Tathagata.” ”

บริสุทธิ์ ประกอบอยู่ด้วยปัญญาญาณเพื่อมุ่งไปสู่ความรู้แจ้ง ทั้งมุ่งตรงขึ้นสู่โลกุตระวิถิ ส่วนอาละยะในด้านที่เป็นสังสารวัฏได้รับการนิยามไว้ว่าเป็นภาวะที่แปรเปลี่ยนไปด้วยอริขขา (หรือวาสนาในลักษณะที่ผิดพลาด) หรือความไม่รู้ที่จะจุดรั้งให้เราตกอยู่ใน โลกียวิถิขย ต้องเวียนว้ยตายเกิดอยู่เรื่อยไปไม่จบสิ้น¹³

2.1 อาละยะกับพุทธภาวะ (ตถาคตครรรภ)

ความเกี่ยวพันระหว่างมโนทัศน์ตถาคตครรรภกับอาละยะเกิดขึ้นจากการพยายามที่จะอธิบายตถาคตครรรภในลักษณะเป็นศักยภาพแห่งความรู้แจ้งที่แฝงอยู่ในจิตของแต่ละคน ดังที่เราทราบกันดีว่าอาละยะเป็นแหล่งรวบรวมความรู้สำนึกทุกอย่างของมนุษย์ เป็นช่องว่างที่กระบวนการทางกรรมทั้งหมดเกิดขึ้นและดำเนินอยู่ รวมทั้งมีการเคลื่อนไหวเป็นขณะของพลังงานปริมาณมหาศาล ดังนั้น นอกจากอาละยะจะเป็นที่รองรับวิบากกรรมแล้ว อาละยะยังเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นมูลฐานรองรับพุทธภาวะในปัจจุบันบุคคลอีกด้วย

ดร. บุญย ขี้ว่า ตถาคตครรรภหมายถึงจิต สภาวะดังกล่าวอยู่เหนือสิ่งที่เป็นภาวะและอภาวะทั้งหมด สิ่งทั้งหมดที่เรารับรู้ นั้นแท้จริงเป็นเพียงอารมณ์ที่ปรากฏในจิต ดังนั้นจิตจึงมีลักษณะเป็นปรมัตถ์ที่ทางตะวันตกเรียกว่า อดค์สมบูรณ์ (the Absolute) และเป็นต้นกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งความดีความชั่ว ในแง่นี้จิตจึงมีความหมายเดียวกับพุทธภาวะหรือตถาคตครรรภ¹⁴

ตถาคต เป็นคำที่พระพุทธองค์ทรงใช้เรียกหรือตรัสถึงพระองค์เอง เราสามารถแปลความหมายคำนี้ตามพจนานุกรมพุทธศาสนา (ฉบับประมวลศัพท์) ของพระเทพเวที¹⁵ ได้ถึงแปดประการคือ

¹³ Ibid. p. 37. ---“What is essential here, according to the text, is that the Storehouse Consciousness be defined as the place of intersection of the Absolute order and of the phenomenal order, or enlightenment and nonenlightenment, in man.”

¹⁴ บุญย นิลเกษ, ดร., พุทธศาสนมหายาน (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2526), หน้า 118.

¹⁵ พระเทพเวที (ประยูรชั ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531)

1. พระผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น คือ เสด็จมาทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อประโยชน์ของชาวโลก เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ
2. พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น คือ ทรงทำลายอวิชชา ละธาตุขันธ์กิเลส เสด็จปรินิพพานไป เหมือนกับพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ
3. พระผู้เสด็จมาถึงตลอดลักษณะ คือ ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ถึงลักษณะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมทั้งหลาย
4. พระผู้ตรัสรู้ตลอดธรรมตามที่มันเป็น คือ ตรัสรู้อริยสัจสี่ หรือปฏิจจนสมุปบาท อันเป็นธรรมที่จริงแท้แน่นอน
5. พระผู้ทรงเห็นอย่างนั้น คือ ทรงรู้เท่าทันอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏแก่หมู่สรรพสัตว์รวมทั้งเทพและมนุษย์
6. พระผู้ตรัสอย่างนั้น คือ พระคำรัสทั้งปวงนับตั้งแต่ตรัสรู้จนเสด็จดับขันธปรินิพพานล้วนแต่เป็นความจริงแท้
7. พระผู้ทำอย่างนั้น คือ ตรัสอย่างไรก็ทรงทำอย่างนั้น หรือทรงทำเช่นไรก็ตรัสเช่นนั้น
8. พระผู้เป็นเจ้า (อภิภู) คือ ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่อยู่เหนือกว่าสรรพสัตว์ตลอดทั้งเทพพรหมทั้งหลาย

จากความหมายของตถาคตดังกล่าว นำไปสู่การสรุปความเป็นนิยามสั้นๆ แต่ครอบคลุมความหมายทั้งหมดไว้ได้ว่า “ทรงมาเป็นเช่นนั้นเอง” (thus-come) ทั้งนี้เพราะการที่พระพุทธองค์เสด็จมาเป็นเช่นนั้นก็เพื่อที่จะแสดงธรรมชาติของกฎหรือธรรมะให้เป็นที่ประจักษ์ ต่อมาคำนี้ได้กลายเป็นที่มาของมโนทัศน์สำคัญยิ่งสองมโนทัศน์ในทางพุทธปรัชญาสายมหายาน นั่นคือ มโนทัศน์ ตถตา และ ตถาคตครรภ์ ตามลำดับ

ตถตา (Tathata) มีความหมายใกล้เคียงกับตถาคต หมายถึง ความเป็นเช่นนั้น (thusness) เป็นการแสดงความจริงสูงสุดซึ่งเป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและแสดงไว้ ส่วนตถาคตครรภ์ คือครรภ์ (หรือท้อง) ของตถาคต (The womb of thus-come) ซึ่งเวอดู¹⁶ อธิบายไว้ว่า เป็นคุณลักษณะทางจิตภายในของพระพุทธองค์ หรือเป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่ในจิตของพระพุทธองค์ที่ทรงสามารถค้นหาเส้น

¹⁶ Verdu, Alfonso, *The Philosophy of Buddhism*. pp. 31-33.

ทางแห่งความรู้แจ้งเห็นจริง ได้สำเร็จด้วยพระองค์เอง ครรภ์ยังมีความหมายอีกอย่างหนึ่งในลังกาวตาร-
สูตรว่า เป็นที่ว่าง หรือเป็นที่สำหรับบ่มเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งพุทธภาวะที่จะเจริญเติบโตต่อไป ชาวพุทธ
มหายานมีความเชื่อว่า ในดวงจิตของมนุษย์ทุกคนมีความเป็นพุทธะแฝงอยู่ ซึ่งก็คือ เราทุกคนมีความ
สามารถภายในที่จะบรรลุถึงซึ่งระดับของความหลุดพ้น ได้เฉกเช่นเดียวกับพระพุทธองค์ เพราะเรามีเลือด
เนื้อและสภาพจิตใจเช่นเดียวกับพระองค์ท่านเมื่อครั้งทรงเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เพียงแต่การหลุดพ้นของ
แต่ละคนเกิดขึ้นและพัฒนาไปไม่พร้อมกัน จำต้องอาศัยการบ่มเพาะอนาสวพีชะอยู่ภายในสังสารวัฏอย่าง
ช้าๆ ค่อยเป็นค่อยไปเมื่อใดก็ตามที่เราสามารถทำให้จิตใจของเราบริสุทธิ์ขึ้นจนมองเห็นความเป็นไปของ
จิต เมื่อนั้นก็ได้ชื่อว่าเราเข้าถึงพุทธภาวะในตัวเราเอง

ดร. ชูสุกชีว่า ตถาคตครรภ์ก็คืออาลยะในสภาพบริสุทธิ์ ปราศจากวาสนาในความหมายที่
สอง ทั้งนี้เพราะความบริสุทธิ์เป็นธรรมชาติของตถาคตครรภ์และเป็นเนื้อหาดั้งเดิมของอาลยะ แต่เพราะ
อีกด้านของอาลยะเป็นวิญญานที่แปรเปลี่ยน อาลยะในด้านที่แปรเปลี่ยนจึงคอยสร้างภาพของอัตตาและนำ
ไปสู่ความคิดเรื่องโลกวัตถุ มนุษย์เราจึงมองไม่เห็น ว่า จิตของเรามีความเป็นพุทธะอย่างไร

ดังนั้น อาลยะจึงเป็นที่รู้จักกันในด้านหนึ่งว่า ตถาคตครรภ์ (ครรภ์ของความเป็นตถาคต) แต่ใน
อีกด้านผู้ไม่รู้ (หรือผู้หลงผิด) กลับจินตภาพว่ามันเป็นอาตมัน และดังนั้น ตถาคตครรภ์ ซึ่งก็คือ
อาลยวิญญานในทางจิตวิทยา ก็เป็นแหล่งสะสมของทั้งสิ่งที่ดีและชั่ว บริสุทธิ์และแปรเปลี่ยน ตถาคต
ครรภ์โดยสภาวะดั้งเดิมนั้นบริสุทธิ์ แต่เนื่องจากสิ่งสกปรกภายนอกทำให้มันมีมลทิน เมื่อมีมลทิน
แล้วก็จะอยู่ในภาวะที่พบเห็นได้ทั่วไปในหมู่มนุษย์ การหยั่งรู้โดยฉับพลันจึงเป็นไปได้¹⁷

---

¹⁷ **The Lankavatara Sutra.** trans. by Suzuki, D.T., p. XXVI. ---“The Alaya is thus known on the
one hand as Tathagata-garbha, the womb of Tathagatahood, and on the other hand imagined by the
ignorant as an ego-soul. The Tathagata-garbha, therefore, whose psychological name is Alayavijnana,
is a reservoir of things good and bad, pure and defiled. Expressed differently, the Tathagata-garbha is
originally, in its self-nature, immaculate, but because of its external dirt it is soiled, and when soiled –
which is the state generally found in all sentient beings – an intuitive penetration is impossible.”

กล่าวโดยสรุปก็คือ ตถาคตตรรกเป็นอาละยะในด้านที่บริสุทธิ์ อยู่ในภาวะที่สมบูรณ์ หลุดพ้นไปจากกิเลสและการแบ่งแยกทั้งปวง แต่กระนั้นกว่าที่เราจะหยั่งถึงพุทธภาวะในตัวเองได้ ก็จะต้องผ่านกระบวนการชำระจิตให้บริสุทธิ์เสียก่อน อาจกล่าวได้ว่า ตถาคตตรรกคือภาวะเดียวกับพระนิพพาน ที่ซึ่งการหลุดพ้นจากวงล้อมแห่งกรรมก็คือการทำให้จิตกลับคืนไปสู่สภาพเดิมแท้คือความบริสุทธิ์ ดังนั้น นอกจากอาละยะในด้านที่เป็นความรู้แจ้งจะบังถึงตถาคตตรรก มันยังบังถึงพระนิพพานด้วย ดังคำชี้แจงของพระพุทธองค์ที่ว่า “มหามติ, พวกเขาไม่รู้ความจริงที่ว่า นิพพานคืออalayavijñāna ที่ซึ่งการเปลี่ยนแปลงฉับพลันเกิดขึ้นได้ด้วยการตระหนักรู้ในตัวเอง”¹⁸

2.2 อาละยะกับสังสารวัฏ

การเรียนรู้เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ ตั้งแต่แรกเกิดมาเราก็รับรู้และสร้างความเข้าใจต่อสภาพแวดล้อม การเรียนรู้ของเราเกิดขึ้นจากการที่เราแยกตัวเองออกมาเป็นผู้ศึกษา โดยมีสภาพแวดล้อมเป็นสิ่งที่ถูกศึกษา ทั้งสองฝ่ายต่างก็เป็นเหตุปัจจัยสนับสนุนซึ่งกันและกัน หากไม่มีผู้ศึกษา ก็จะไม่มีการใดถูกศึกษา ในทำนองเดียวกัน หากไม่มีสิ่งใดให้ศึกษา ผู้ศึกษาก็ไม่มี เราเรียกภาวะที่มีผู้กระทำ (subject / grasper) ควบคู่ไปกับสิ่งที่ถูกกระทำ (object / grasped) โดยที่ทั้งสองฝ่ายอาศัยเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันในการดำรงอยู่นี้ว่า ทวิภาวะ

วิญญานเป็นความรู้สำนึก มีหน้าที่โดยตรงในการรับรู้ การรับรู้แต่ละครั้งมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างความรู้ ดังที่มัทนิกปรัชญาระบุว่า (การสร้าง) ความรู้เป็นหน้าที่ของวิญญาน¹⁹ แต่การจะมีความรู้ต้องอาศัยองค์ประกอบสองอย่างเกิดขึ้น นั่นคือ ต้องมีวิญญานเป็นตัวรับรู้ และต้องมีสิ่งที่ให้วิญญานไปคอยรับรู้ ฉะนั้น การดำรงอยู่ของวิญญานจึงไม่เป็นอิสระ และถือว่าอยู่ในระดับทวิภาวะทั้งสิ้น เริ่มจากมัตนัสที่แยกตัวเองออกจากอาละยะเพื่อสร้างอัตตา ตัวมันเองดำรงอยู่เป็นอิสระไม่ได้เพราะต้องคอยสะท้อนภาพของอาละยะออกมาเป็นตัวมัน เมื่อมีอัตตาแล้ว ทวิภาวะในวิญญานอื่นยิ่งสังเกตง่าย เพราะอัตตาจะทำ

¹⁸ Ibid., p. 55. ---“They are not aware, Mahamati, of the fact that Nirvana is the Alayavijnana where a revulsion takes place by self-realization.”

¹⁹ Kaller, J.M. and Koller, P.J., Asian Philosophies (New Jersey: Prentice Hall, 1998), p. 197.

หน้าที่รับรู้และแบ่งแยก สร้างโลกของผู้รับรู้และสิ่งที่ถูกรับรู้ตลอดเวลา มโนวิญญาณเป็นผู้คิดในขณะที่ ปัญญาวิญญาณเป็นผู้รับรู้ทางประสาทสัมผัส กล่าวคือ จักขุวิญญาณทำหน้าที่เป็นผู้รับภาพ (มอง) โสต-วิญญาณทำหน้าที่เป็นผู้รับเสียง (ฟัง) ชิวหาวิญญาณทำหน้าที่เป็นผู้รับรส (กิน) ฆานาวิญญาณทำหน้าที่เป็นผู้รับกลิ่น (ดม) และกายวิญญาณทำหน้าที่เป็นผู้รับสัมผัส (สัมผัสทางกายทุกอย่างไม่ว่าจะ โดยเจตนาหรือไม่)

จากเนื้อหาที่กำหนดไม่ได้ของอาลये ทันทีที่มีการรับรู้เกิดขึ้น เนื้อหาที่กำหนดไม่ได้จะค่อยๆ ลดทอนตัวเองให้เป็นเนื้อหาที่กำหนดได้ การรับรู้ในอตคาของตณเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากวาสนาในลักษณะของความผิดพลาดหรืออสาวิหะที่อยู่ในอาลये การลดทอนตัวเองอาจจะอธิบายได้ในอีกความหมายหนึ่ง คือ การที่วิญญาณอื่นเกิดขึ้นและแยกตัวเองออกมาจากอาลये การแยกตัวเองนี้ก็คือการสร้าง ความแตกต่างให้เกิดขึ้น ความรู้ทุกอย่างที่เรามีล้วนเกิดจากกระบวนการสร้างความแตกต่าง สิ่งใดสิ่งหนึ่งจะเป็นความรู้ได้เมื่อมันมีลักษณะที่แตกต่างจากสิ่งอื่น ในกรณีของวิญญาณก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่มีการแยกตัวเองออกมาจากความเป็นหนึ่งเดียว เราก็จะมีความรู้ในเรื่องวิญญาณตลอดจนหน้าที่ของวิญญาณไม่ได้เลย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น แม้ว่าจะมีวิญญาณหลายประเภท แต่ทั้งหมดก็ล้วนเกิดมาจากจิตเดียวกัน วิญญาณทั้งหมดเป็นเพียงภาพสะท้อนความเป็นไปภายในของอาลयेเท่านั้น

ขั้นตอนการวิวัฒน์ของจิตในด้านที่แปลเป็น เริ่มจากความไม่รู้ในความเป็นจริงอันนี้ การสั่นไหวของวาสนาจึงก่อให้เกิดกิจกรรมที่เป็นจุดเริ่มแรกของความทุกข์ แต่กระบวนการที่ภาวะอตวิสัยแยกตัวเองออกมาเป็นภววิสัยโดยเริ่มมองเห็นตัวเองและรู้จักตัวเองนี้ยังอยู่ในระดับอตุรภาพ ละเอียดอ่อนเกินกว่าจะรับรู้ได้ในโลกของประสบการณ์ ต่อมาเมื่อกิจกรรมภายใต้ความไม่รู้ (ที่เรียกว่าอวิชชา) เกิดขึ้นแล้วก็จะนำไปสู่การรับรู้วัตถุและสร้างโลกของวัตถุตามลำดับ ในช่วงระหว่างสามขั้นตอนนี้ จิตที่แปลเป็นได้สร้างแง่มุมการมองโลกขึ้นมา 6 ประการ นั่นคือ

หนึ่งคือแง่มุมของการใช้เหตุผล (intellect) เพื่อพิจารณาแบ่งแยกสรรพสิ่ง โดยเริ่มต้นจากความชอบและความไม่ชอบ สองคือแง่มุมของความต่อเนื่อง (continuity) เมื่อจิตพิจารณาแบ่งแยกสิ่งต่างๆ แล้ว ก็จะเริ่มรับรู้ถึงความพอใจและความเจ็บปวดจากสิ่งที่จิตชอบและไม่ชอบ ความคิดเริ่มครอบงำจิตอย่างต่อเนื่อง สามคือแง่มุมของความผูกมัด (attachment) เมื่อจิตชอบสิ่งใด รู้สึกมีความสุขที่ได้ชอบสิ่งนั้น จิตก็จะเริ่มผูกมัดตัวเองกับสิ่งนั้น ในทำนองเดียวกัน ถ้าจิตไม่ชอบสิ่งใด รู้สึกอึดอัดเมื่ออยู่ใกล้สิ่งนั้น จิตก็จะเริ่มผูกมัดตัวเองให้ออกห่างจากสิ่งนั้น การถอยห่างจากสิ่งที่ไม่ชอบวิธีหนึ่งก็คือ หัน

ไปสนใจภาวะที่อยู่ตรงข้ามกับภาวะที่จิตไม่ชอบ คือแ่งมุมของการคาดการณ์ (speculation) ซึ่งอีกนัยหนึ่งก็คือการสร้างระบบของความรู้ด้วยภาษา มีการใช้ชื่อเรียกสิ่งต่างๆ ราวกับว่ามันมีอยู่จริง ทำคือแ่งมุมของการสร้างกรรม (giving rise to [evil] karma) เมื่อมีการผูกยึดกับสิ่งต่างๆ ที่ไม่มีอยู่จริงแต่เราคิดว่ามีอยู่ วงล้อแห่งกรรมก็เกิดขึ้น และหกคือแ่งมุมของความทุกข์ (anxiety) ความทุกข์เกิดขึ้นเป็นผลพวงมาจากการผูกมัดและกฎแห่งกรรม จิตที่มีการติดยึดกับอะไรก็ตามย่อมไม่เป็นอิสระ ไม่ปรารถนาจะกลับคืนไปสู่ความบริสุทธิ์ซึ่งเป็นธรรมชาติดั้งเดิม ยิ่งผูกมัดจิตก็ยิ่งเสร้างมอง จึงเกิดและดับ ไปด้วยความทุกข์ ต้องเวียนว่ายตายเกิดเรื่อยไปในวัฏฏสงสาร²⁰

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงสอดคล้องกับสิ่งที่ดร. ซัทเทอร์จีซี ให้ความหมายว่า อalayavijñāna มีหน้าที่หลัก ๒ ประการในกระบวนการทางจักรวาล คือ เป็นที่รองรับวิบากกรรมของวิญญาณทั้งหลายในอดีต ในขณะที่เดียวกันก็ส่งผลให้เกิดแนวโน้มของวิญญาณอื่นต่อไปด้วยการสะสมบ่มเพาะวิบากกรรมเหล่านั้น กล่าวคือ มีการถ่ายโอนวิบากกรรมในรูปของพีชะที่บุคคลได้กระทำไว้ในอดีตเข้ามาใน alayavijñāna และการถ่ายโอนนี้ทำให้เกิดผลลัพธ์คือวิบากกรรมต่างๆ ที่สะสมไว้จะแสดงความเข้มข้นออกมาทางความคิด วาจา อุปนิสัย และพฤติกรรม ซึ่งแน่นอนว่าเมล็ดพันธุ์ของกรรมที่กระทำในปัจจุบันก็จะไหลกลับเข้าไปสะสมอยู่ใน alayavijñāna ต่อไปเป็นวัฏจักรไม่มีที่สิ้นสุด

ด้วยเนื้อหาที่เป็นขณะของอาละยะแสดงให้เห็นการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา และการเคลื่อนไหวนี้ก็คือการถ่ายโอนพีชะระหว่าง alayavijñāna กับวิญญาณอื่น ดังนั้น วาลครอนจึงสรุปไว้ว่า อalayavijñāna มีหน้าที่หลักอันเป็นกิจเฉพาะของตัวเองอยู่สามประการ ได้แก่ หนึ่ง อาละยะมีหน้าที่คำนวณความเป็นไปในสังสารวัฏ เพราะสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดดำเนินไปโดยอาศัยความต่อเนื่องไหลเวียนของกรรมจากอาละยะสู่วิญญาณทั้งเจ็ดและจากวิญญาณทั้งเจ็ดสู่อาละยะ เป็นเช่นนี้เรื่อยไปไม่มีจุดเริ่มต้น และไม่มีจุดสิ้นสุด หากปราศจากอาละยะ วัฏฏสงสารเกิดขึ้นไม่ได้ ในที่นี้นอกจากจะคำนวณวัฏฏสงสารแล้ว ยังถือได้ว่าอาละยะเป็นวัฏฏสงสารเลยทีเดียว เพราะมันเป็นแหล่งของการเกิดดับทั้งปวง สอง อาละยะเป็นปัจจัยสนับสนุนให้นิพพานเกิดขึ้น ได้อย่างเป็นขั้นเป็นตอน ทั้งยังวางอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง ถ้าไม่มีอาละยะที่แปลเป็นอน ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบ คนเราย่อมไม่รู้จักเบ็อนหายในสภาวะที่เป็นอยู่ เมื่อไม่เบ็อนหายก็ย่อมไม่แสวงหนทางสู่ความพ้นทุกข์ แต่ความพ้นทุกข์ก็ไม่ได้เกิดขึ้นง่ายๆ เพราะ

²⁰ **The Awakening of Faith**, trans. by Hakeda, Y.S., pp. 44-45.

กรรมเป็นเรื่องของการสั่งสม แต่ละคนต้องค่อยๆ กำจัดอาสวะตกค้างด้วยการปฏิบัติธรรมชำระล้างจิตใจที่ดี หรือจะด้วยการลดละพฤติกรรมที่จะก่อให้เกิดอกุศลพีชะก็ดี เหล่านี้เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาและความเพียรสูงยิ่ง อีกทั้งการชำระจิตใจให้คนอื่นก็เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้นิพพานวางอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงและทำให้เราเห็นความสำคัญของอาลยะก็คือ ถ้ามีผู้แย้งว่าเราไม่จำเป็นต้องมีอาลยะวิชฌาน ถึงแม้แต่เพียงวิญญาณอื่นก็สามารถทำให้สังสารวัฏและนิพพานเกิดขึ้นได้เช่นกัน เมื่อใดก็ตามที่วิญญาณทั้งเจ็ดทำหน้าที่ของมัน เมื่อนั้นสังสารวัฏก็เกิด แต่เมื่อใดที่ดับวิญญาณทั้งเจ็ด นิพพานก็เกิด การกล่าวเช่นนั้นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงมาก ทั้งนี้เพราะหากไม่มีอาลยะ เหลือแต่กลุ่มวิญญาณที่คอยทำหน้าที่ต่างๆ เมื่อใดก็ตามที่วิญญาณหยุดทำหน้าที่ของมันแม้เพียงชั่วคราว เช่น เมื่อคนเราหลับหรือหมดสติไปชั่วคราว เมื่อนั้นก็เท่ากับว่านิพพานจะเกิดขึ้นได้เองตามธรรมชาติโดยไม่ต้องใช้ความพยายามอะไรเลย ถ้าเป็นอย่างนี้ คนที่หลับสนิททุกคนก็กำลังเข้าสู่ภาวะนิพพานกันหมด แล้วการแสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ก็จะมีค่าเป็นเพียงแค่การนอนหลับพักผ่อนชั่วคราวชั่วครู่เท่านั้น

สาม อาลยะมีหน้าที่เป็นความรู้สำนึกพื้นฐาน (basal consciousness) ที่เป็นปัจจัยเกื้อกูลการทำงานของวิญญาณทั้งเจ็ด เพราะวิญญาณมีธรรมชาติเกิดดับเป็นขณะ ถ้าการเกิดและดับของแต่ละวิญญาณเกิดขึ้น โดยไม่มีมูลฐานใดรองรับ ความต่อเนื่องของการเกิดขึ้นและทำงานของวิญญาณจะเป็นไปไม่ได้ ยกตัวอย่างเมื่อเรากำลังกินข้าวและดูโทรทัศน์ไปพร้อมๆ กัน ประสาทสัมผัสถูกใช้อย่างตั้งใจในเวลาเดียวกันถึงสามอย่าง คือ ตา หู และปาก ส่วนจมูกและกายก็สัมผัสกับภาวะภายนอกอยู่แล้วโดยธรรมชาติ เมื่อจักขุวิญญาณเกิด ก็ต้องอาศัยพีชะของจักขุวิญญาณที่เก็บอยู่ในอาลยะมาเป็นนามวิสัยคอยรับรู้ วิญญาณอื่นก็เช่นเดียวกัน แต่ละตัวต้องอาศัยการค้ำจุนจากอาลยะ ตัวมันเองอยู่เป็นอิสระไม่ได้ เพราะมีธรรมชาติเป็นทวิภาวะเป็นตัวรับรู้ก็จริง แต่ก็ต้องอาศัยพีชะที่อยู่ภายในเพื่อทำให้ตัวเองทำหน้าที่ได้ การจะรับรู้ว่าจะอะไรคืออะไรก็ต้องอาศัยพีชะ 4 ประเภทเพื่อสร้างมโนทัศน์ของวัตถุและโลกขึ้นมา ดังนั้น ถ้าขาดเสียซึ่งอาลยะ ก็จะไม่มีความรู้ทั้งเจ็ดเช่นเดียวกัน²¹

²¹ Waldron, W.S., How Innovative is the Alayavijnana? Part II, **Journal of Indian Philosophy** 23 (Mar. 1995): 9-51.

แม้อาละยะในด้านที่บริสุทธิ์จะมีสภาวะตรงข้ามกับอาละยะในด้านที่เป็นความแปดเปื้อน แต่ทั้งสองก็ดำรงอยู่พร้อมกัน ในทัศนะของผู้รู้ทางพุทธนิกายโยคจารเห็นว่ นิพพานไม่ได้เป็นภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อเราหนีพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด อีกทั้งไม่ใช่มีดิอัน ไกล โฟ้นที่รอคอยเราให้ก้าวไปหา แต่ความบริสุทธิ์เป็นธรรมชาติของอาละยะ เป็นเนื้อหาของจิตมนุษย์โดยชอบธรรมอยู่แล้ว นิพพานหรือตถาคต-ครรภ์เกิดขึ้นภายในสังสารวัฏ ถ้าไม่มีสังสารวัฏก็จะไม่มีนิพพาน ดังนั้น สังสารวัฏก็ดี กิเลสอาสวะก็ดี อวิชชาก็ดี หรือแม้แต่อกุศลจิตก็ดี ทั้งหมดเป็นเพียงม่านหมอกที่กั้นไม่ให้เราสัมผัสจิตที่บริสุทธิ์ของตัวเอง แต่ความไม่รู้เหล่านี้ก็ไม่ใช่สิ่งถาวร มันทำให้จิตแปดเปื้อนชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น หากเปรียบไปก็เหมือนกับคลื่นเล็กคลื่นน้อยที่คอยรบกวนพื้นผิวของมหาสมุทร พื้นน้ำเปรียบเหมือนจิตของปุถุชน เมื่อยังแปดเปื้อนก็หมายความว่ายังมีคลื่นรบกวนอยู่ตลอดเวลา แต่เมื่อใดที่ลมสงบอย่างถาวรแล้ว เมื่อนั้นพื้นน้ำก็สามารถเรียบราบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับท้องน้ำภายใน

อันเนื่องมาจากอิทธิพลของวาสนาที่สะสมพอกพูนไว้ด้วยเหตุผลที่ผิดๆ นับตั้งแต่อดีตหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ สิ่งที่เราเรียกว่า อาลยวิญญานพร้อมกับวิญญานทั้งเจ็ด จึงก่อให้เกิดภาวะที่รู้จักกันดีว่า แหล่งของอวิชชา (วิญญูสงสาร) เช่นเดียวกับมหาสมุทร ไฟศาลที่มีคลื่นม้วนตัวอยู่ตลอดไป แต่ในส่วนลึกของมหาสมุทรยังคงนิ่งไม่เคลื่อนไหว นั่นแหละคืออาละยะ เนื้อแท้ยังคงอยู่ได้โดยไม่ถูกรบกวน เป็นอิสระจากภาวะสัมผัส ไม่เกี่ยวข้องกับลัทธิการถือครองอัตตา และมีแก่นแท้ทางธรรมชาติที่ละเอียดบริสุทธิ์²²

---

²² **The Lankavatara Sutra**, trans. by Suzuki, D.T., p. 190. ---“Because of the influence of habit-energy that has been accumulating variously by false reasoning since beginningless time, what here goes under the name of Alayavijnana is accompanied by the seven Vijnanas which give birth to a state known as the abode of ignorance. It is like a great ocean in which the waves roll on permanently but the [deeps remain unmoved; that is, the Alaya-] body itself subsists uninterruptedly, quite free from fault of impermanence, unconcerned with the doctrine of ego-substance, and thoroughly pure in its essential nature.”

จากลักษณะทางโครงสร้างและเนื้อหาของอาถะ ทำให้ผู้รู้ทางเถรวาทบางท่านเทียบเคียง อาถวิชฌานไว้เหมือนกับภวังคจิต ทั้งนี้เพราะภวังคจิตบังถึงจิตในขณะที่ไม่มีการรับรู้อารมณ์ใดๆ การศึกษาเปรียบเทียบภวังคจิตจะช่วยให้เรามองเห็นภาพของอาถวิชฌานได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

3. มโนทัศน์ “ภวังคจิต”

ภวังคจิต มีคำแปลความตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ (ฉบับประมวลศัพท์) ของพระเทพเวที ว่า จิตที่เป็นองค์แห่งภพ องค์หมายถึงส่วนหรือภาค ภพหมายถึงภาวะแห่งชีวิต ดังนั้น ภวังคจิตจึงหมายถึงจิตที่เป็นส่วนประกอบอยู่ในภาวะแห่งชีวิต พระอภิธรรมระบุว่า ภวังคจิตหมายถึงจิตที่เป็นพื้นอยู่ระหว่างปฏิสนธิและจุติ คือเป็นพื้นอยู่ระหว่างการเกิดจนตายในเวลาที่ไม่ได้เสวยอารมณ์ทางทวารทั้งหก อันได้แก่ จักขุทวาร โสททวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร และมโนทวาร ทวารทั้งหกนี้สัมพันธ์โดยตรงกับปัญจวิญญาณและมโนวิญญาณ

หากดูเพียงความหมายคร่าวๆ ดังกล่าวนี้อาจเห็นว่า ภวังคจิตเป็นจิตที่เกิดอยู่ในช่วงเวลาที่ไม่มี การเสวยอารมณ์ทางทวาร เป็นจิตที่อยู่นอกเหนือจากวิถีของการรับรู้เชิงประจักษ์ และเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในภาวะแห่งชีวิต ความหมายทั้งหมดตรงกับภาวะที่อาถะดำรงอยู่ แต่เพียงเท่านี้คงไม่เพียงพอที่จะสรุปว่า อาถวิชฌานคือจิตที่อยู่ในภวังค์

ในทัศนะของผู้รู้บางท่านเห็นว่า ภวังคจิต หรือในอีกชื่อหนึ่งว่า ภวังควิญญาณ มีความหมายว่าเป็นวิญญาณที่เป็นเหตุแห่งภพ ทั้งนี้เพราะนอกจากองค์จะแปลว่าส่วนหรือภาค ยังมีความหมายเป็นปัจจัย ลักษณะ คุณสมบัติ รวมทั้งรากฐานที่พึ่งอาศัยได้อีกด้วย ฉะนั้น องค์แห่งภพจึงอาจจะกินความมากกว่าเป็นแค่ส่วนประกอบหนึ่งๆ แต่เป็นรากฐานหรือปัจจัยของภาวะแห่งชีวิต ได้เลยทีเดียว ในแง่นี้ ภวังควิญญาณจึงหมายถึงวิญญาณที่เป็นรากฐานแห่งการดำรงอยู่ของชีวิต ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ท่านจึงจัดให้ภวังควิญญาณมีลักษณะหน้าที่ดังต่อไปนี้คือ²³

²³ บรรณจบ บรรณรุจิ, จิต! มโน! วิญญาณ! (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2537), หน้า 27-35.

1. ภาวะจิตวิญญาณทำหน้าที่เป็นจุดจิตวิญญาณ ในทางอภิธรรมถือว่า จุติหมายถึงการดับครั้งสุดท้ายของจิตในชีวิตหรือในชาติหนึ่งๆ เมื่อเกิดจุดจิตวิญญาณ (หรือจุดจิต) ก็เท่ากับคนๆ หนึ่งถึงแก่ความตายแล้ว เมื่อคนเราใกล้จะตาย ความรู้สึกทางประสาทสัมผัสทั้งปวงจะยุติลง มโนวิญญาณก็หยุดทำหน้าที่คิดเช่นกัน ดวงจิตอยู่ในอาการไม่รู้สึกรู้สีก้าวเรียกว่าตกภวังค์ ดังนั้น ภาวะจิตวิญญาณจึงทำหน้าที่รักษาชีวิตในเวลาสุดท้ายของชาติหนึ่งๆ

2. ภาวะจิตวิญญาณทำหน้าที่เป็นปฏิสนธิวิญญาณ ในทางอภิธรรมถือว่า ปฏิสนธิหมายถึงการเกิดใหม่ หรือการได้ชีวิตใหม่ จิตของคนเมื่อดับแล้วจะเกิดใหม่ทันที แม้ว่าร่างกายของคนนั้นจะตายไปแล้ว แต่จิตเขาก็ยังต้องเกิดและดับเป็นขณะต่อไป เมื่อจุดจิตวิญญาณเกิดแล้วดับ ปฏิสนธิวิญญาณจะเกิดต่อทันที โดยได้เชื้อกิเลส ตัณหา อุปาทาน มาจากจุดจิตวิญญาณ ขั้นตอนการเกิดและตายนี้ยังอยู่ในภวังค์ จึงถือว่า ภาวะจิตทำหน้าที่เป็นปฏิสนธิวิญญาณ

3. ภาวะจิตวิญญาณทำหน้าที่หล่อเลี้ยงรักษาชีวิตหนึ่งในชาติหนึ่ง เมื่อเกิดมาแล้ว ภาวะจิตวิญญาณก็ยังเกิดและดับเป็นกระแสเพื่อรักษาชีวิตในช่วงที่ไม่มีการรับรู้ทางประสาทสัมผัส หรือในเวลาที่เราไม่มีสติสัมปชัญญะ เช่น เวลาหลับสนิทหรือเป็นลม ในช่วงเวลาเช่นนี้จิตตกอยู่ในภวังค์ ไม่มีการรับรู้หรือการคิดเกิดขึ้น แต่เราก็ไม่ตายเพราะภาวะจิตวิญญาณรักษาชีวิตเอาไว้นั่นเอง

4. ภาวะจิตวิญญาณทำหน้าที่เป็นวิปากวิญญาณ คอยรักษาวิปากกรรมที่คนหนึ่งกระทำมาเพื่อรอโอกาสชดใช้กรรมแห่งตน วิปากไม่ได้หมายเอาเฉพาะผลลัพธ์ของกรรมที่แต่ละคนทำไว้ในชาตินี้ แต่ยังรวมถึงกิเลสที่เป็นแรงกระตุ้นอยู่ภายใน อุปนิสัย ความเคยชิน ความสามารถ ตลอดจนความถนัดที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดการกระทำซ้ำๆ และสันดานที่เป็นวิปากกรรมของอดีตชาติสะสมมาด้วย

5. ภาวะจิตวิญญาณทำหน้าที่เป็นปัจจัยเอื้อให้เกิดวิถีวิญญาณ วิปากหรือผลลัพธ์ของกรรมจะเกิดขึ้นก็เมื่อมีการกระทำ มีการรับรู้ และมีการคิด เช่นเดียวกัน การคิด การพูด และการกระทำในแต่ละครั้งก็ส่งผลเป็นวิปากกรรมเก็บไว้ ดังนั้น ภาวะจิตวิญญาณจะทำหน้าที่รักษาผลกรรมไว้ได้ก็เมื่อวิถีวิญญาณ (คือวิญญาณหก) ได้ทำหน้าที่ของตนแล้ว ส่วนวิถีวิญญาณจะทำหน้าที่ของมันตามวิปากกรรมที่มีอยู่ เช่น คนที่เกิดมาหูหนวก โดยธรรมชาติ ก็อธิบายได้ว่าเป็นเพราะความบกพร่องของโสตวิญญาณอันเนื่องมาจากวิปากกรรมในอดีต หรือคนที่มีสายตาดำก็เป็นเพราะกินอาหารที่มีวิตามินเอมาก เป็นผลมาจากวิปากกรรมในชาตินี้ที่ทำไว้นั่นเอง

พระอภิธรรมได้จำแนกจิตเป็นประเภทตามแต่กิจหรือหน้าที่ที่ต่างกันไปตามอารมณ์ได้ถึง 14 กิจ ในบรรดากิจทั้งหลายนี้มีอยู่ 3 กิจที่ได้ชื่อว่าเป็นกิจที่เกิดในจิตพื้นวิถิ คือ ปฏิสนธิกิจ ภาวคกิจ และ จุติกิจ กิจทั้งสามถือว่าเป็นกิจของภวังควิญญาณ

จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ (เกิด) ภาวค (เป็นองค์ของภพ) และ จุติ (ตาย) นั้นจัดเป็นประเภทวิถิมุตต- กิจ คือ เป็นจิตที่เกิดพื้นวิถิ จิตจำพวกนี้จะไม่จับอารมณ์ของภพปัจจุบัน แต่จับอารมณ์ที่สืบเนื่องมา จากอดีตภพและ โดยเหตุที่เป็นจิตพื้นวิถิของภพปัจจุบัน จึงเป็นส่วนพื้นฐานชีวิตที่คนทั่วไปไม่อาจ รับรู้ได้ในขณะต้น เรื่องของจิตพื้นวิถิจึงเป็นสิ่งลึกลับสำหรับคนทั่วไป²⁴

ปฏิสนธิจิต คือ จิตที่ทำหน้าที่เกิด (ปฏิสนธิกิจ) เป็นจิตดวงแรกที่ปรากฏขึ้นในสภาพชีวิต ใหม่ มีหน้าที่คอยกำหนดพื้นฐานของสภาพชีวิตนั้นๆ ภาวคจิต คือ จิตที่เกิดและดับสืบเนื่องกันไป เป็น พื้นฐานของสภาพชีวิต แม้แต่ในขณะที่หลับ ไม่รู้สึกตัว หรือไม่รับรู้อารมณ์ จิตก็ยังคงเกิดดับอย่างต่อเนื่องต่อไปไม่หยุด จุติจิต คือ จิตที่ปรากฏขึ้นเป็นดวงสุดท้ายของชีวิต เป็นการยุติบทบาทของการเกิดมา ในชาติหนึ่ง

ในที่นี้เราจะพบว่า แม้แต่มนทัศน์ “ภวังคจิต” ก็ยังมีความหมายอยู่ในสองนัยยะ นั่นคือ ตามความหมายแรก ภวังคจิตจะหมายถึงจิตที่เกิดดับสืบเนื่องเพื่อหล่อเลี้ยงภาวะแห่งชีวิตในชาติปัจจุบัน เป็นจิตที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าอยู่ในขณะไม่มีการรับรู้อารมณ์ ส่วนความหมายที่สอง ภวังคจิตจะหมายถึงจิตที่เป็นรากฐานของชีวิตดำรงอยู่ตั้งแต่ปฏิสนธิจนจุติแล้วก็ปฏิสนธิอีก มีความสำคัญไม่ใช่เพียงแค่ ชาตินี้ชาติเดียว แต่เป็น โครงสร้างของวัฏจักรการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อจิตทั้งสามต่างเกิดขึ้นเป็นปัจจัย สนับสนุนกันอยู่เช่นนี้โดยไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด เปรียบอาการตั้งแต่ปฏิสนธิจิตดับไปจนเกิดจุติจิต เป็นเหมือนกับกระแสน้ำหรือการหมุนของล้อรถ คัมภีร์อภิธรรมปิฎกและปกรณ์สำคัญที่ย่อความพระ อภิธรรมคือ อภิธัมมัตถสังคหบาลี จึงอธิบายชี้แจงไว้ว่า จิตที่ประกอบด้วยกิจทั้งสามนี้ถือว่าเป็นจิตอย่าง เดียวกัน “ปฏิสนธิ ภาวค และ จุติจิต เป็นอย่างเดียวกันนั่นเอง และมีอารมณ์อย่างเดียวกันในชาติหนึ่ง

²⁴ ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538), หน้า 165.

เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ”²⁵ จิตที่มีลักษณะหน้าที่ทั้งสามประการนี้รวมเรียกว่า ภาวังคจิตหรือภาวังค-
วิญญาณ (วิถิมุตตจิต)

การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างจิตที่อยู่ในภาวังคและจิตที่อยู่ในวิถีการรับรู้เริ่มต้นจากเมื่อ
คนเราใกล้จะตาย กระแสของวิถีจิตจะสิ้นสุดลง เกิดจุดจิตขึ้นเป็นดวงจิตสุดท้ายของบุคคลในภพชาตินี้
จากนั้นปฏิสนธิจิตก็จะปรากฏขึ้นพร้อมกับแรงเหวี่ยงนำของอวิชชาและกรรมที่มาด้วยกันให้ไปสู่ภพ
ชาติใหม่ เมื่อปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นหนึ่งดวงแล้ว ภาวังคจิตก็จะรับช่วงเกิดดับต่อเนื่องโดยลำดับ ในขณะที่
ภาวังคจิตเกิดดับอยู่นี้ บุคคลจะไม่รู้สึกรู้สึ ต่อมาเมื่อมีการรับรู้ทางประสาทสัมผัสเกิดขึ้น มีความรู้สึกนึก
คิด สิ่งเหล่านี้ก็คือวิถีจิตคอยรับอารมณ์ของภพชาติใหม่ วิถีจิตจะเกิดขึ้นหลังจากภาวังคจิตดวงสุดท้ายตัด
อารมณ์เก่าที่รับมาจากภพชาติก่อน เมื่อกระแสของวิถีจิตทำหน้าที่รับรู้ ได้สำน คัดสิน และเสพอารมณ์
หนึ่งเสร็จสิ้นแล้วก็จะดับไป กระแสของภาวังคจิตก็จะเกิดขึ้นสืบต่อสลับกันอย่างนี้เรื่อยไปจนกว่าบุคคล
จะหมดอายุขัยเมื่อนั้นจุดจิตก็จะเกิดขึ้น วัฏจักรของการเกิดตายนี้นับว่าเป็นวงล้อแห่งชีวิต ไม่ว่าเราจะมี
อายุขัยสั้นหรือยาว ไม่ว่าเราจะเกิดมามีวิบากกรรมอย่างไร วัฏจักรการเกิดของมนุษย์ก็จะดำเนินเช่นนี้ต่อ
ไปจนกว่าเราจะหลุดพ้นจากบ่วงกรรม

หากจะแสดงความสัมพันธ์ระหว่างภาวังคจิตกับวิถีจิตเป็นแผนภาพเพื่อสะดวกในการทำ
ความเข้าใจก็จะได้ว่า

..วิถีจิต...	.....วิถีจิต..	...วิถีจิต.....	...วิถีจิต...
ภาวังคจิต...	.....ภาวังคจิต..	...ภาวังคจิต.....	....ภาวังคจิต... ..ภาวังคจิต

เพื่อความง่ายและชัดเจน ผู้วิจัยจึงขอประยุกต์ภาพของอาจารย์ระวี²⁶ ในการแสดงลักษณะ
การเปลี่ยนสลับกันไปมาระหว่างภาวังคจิตกับวิถีจิต จุดไขว้ปลาในภาพแสดงแต่ละขณะของกระแสความ

²⁵ **อภิธรรมมคดสังคหบาถี ปริเฉทที่ ๕**. แปลโดย พระปริยัติเวที (มุข คตญา โณ) (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2526), หน้า 192.; Kashyap, B.J., **The Abhidhamma Philosophy** (Delhi: Bharatiya Vidya Prakashan,
1982), p. 166.

²⁶ ระวี ภาวิไล, **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**. หน้า 168. (ภาพที่ ๑๗.๑)

ต่อเนื่อง หนึ่งจุดหมายถึงหนึ่งขณะ (หรือหนึ่งดวงจิต) แต่ไม่จำกัดว่าจะต้องมีกี่ขณะในแต่ละช่วง อาจจะเท่ากันหรือไม่เท่ากันก็ได้ ถ้าแผนภาพคือช่วงชีวิตหนึ่งที่เกิดมา ภาวจิตดวงแรกก็จะทำหน้าที่ปฏิสนธิ ส่วนภาวจิตดวงสุดท้ายจะทำหน้าที่จุติ ช่วงกลางหมายถึงเมื่อมีการรับรู้ทางประสาทสัมผัสเกิดขึ้น วิถีจิตก็จะเกิดต่อจากสายของภาวจิต เมื่อทำหน้าที่ของมันเสร็จก็จะดับไป ภาวจิตก็จะเกิดขึ้นมาแทน สลับกันไปมาเช่นนี้จนกว่าจะตาย เงื่อนไขที่สำคัญที่สุดประการเดียวของภาพนี้ก็คือ ในแต่ละขณะของทั้งวิถีจิตและภาวจิตจะมีดวงจิตเกิดขึ้นได้เพียงหนึ่งดวงเท่านั้น จิตดวงใหม่จะเกิดขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อจิตดวงเก่าดับไปแล้วเท่านั้น การแสดงตำแหน่งของวิถีจิตให้สูงกว่าภาวจิต ไม่ได้มีความหมายพิเศษซ่อนอยู่แต่อย่างใด เพียงแต่บ่งให้เห็นถึงความแตกต่างของทั้งสองขบวนการอย่างหยาบๆ โดยขบวนการวิถีจิตจะจับอารมณ์ของภพชาติปัจจุบัน ส่วนขบวนการภาวจิตจะจับอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับภพชาติในอดีต

4. เปรียบเทียบอภยวิชฌานกับภาวจิต

จากเนื้อหาและหน้าที่ของภาวจิตที่เราศึกษามาจะพบว่า ไม่มีความแตกต่างจากเนื้อหาและหน้าที่ของอภยวิชฌาน ทั้งสองต่างมีเนื้อหาอยู่ในระดับอภยภาพ มีการเคลื่อนไหวแบบสันตติ คือเกิดและดับสืบเนื่องกันไปไม่สิ้นสุดและไม่มีจุดเริ่มต้น เป็นขณะของการหล่อเลี้ยงสภาพชีวิตให้เป็นไปตามกรรม อีกทั้งเป็นปัจจัยสนับสนุนวิถีวิญญาณ แต่กระนั้นก็มีข้อแตกต่างระหว่างมโนทัศน์ทั้งสอง โดยเฉพาะเมื่อเรามองที่โครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างอภยวิชฌานกับกลุ่มวิญญาณในการทำหน้าที่ (มันส์กับวิถีวิญญาณ) เทียบกับความสัมพันธ์ระหว่างภาวจิตกับวิถีจิต เราสามารถแสดงความสัมพันธ์ระหว่างอภยวิชฌานกับกลุ่มวิญญาณ ในการทำหน้าที่ที่ออกมาเป็นแผนภาพได้ดังนี้

.....กลุ่มวิญญาณในการทำหน้าที่ (มันส์ + มโนวิญญาณ + ปัญญาวิญญาณ).....
 .....อภยวิชฌาน.....

จุดไข่มุกในภาพแสดงถึงขณะของการเคลื่อนไหวของอภยวิชฌานที่มีพีชะแผ่ซ่านอยู่ภายใน แม้ว่าในขณะที่วิญญาณอื่นทำหน้าที่อยู่ อภยวิชฌานก็ไม่ได้หายไปไหน ไม่ได้ดับไปเพื่อให้กลุ่มของวิถีวิญญาณรับช่วงทำหน้าที่ต่อ แต่ยังคงทำหน้าที่เป็นฐานรองรับวิถีวิญญาณแต่ละสายที่เกิดขึ้น ไม่ได้ขาดตอนเลยแม้แต่ขณะเดียว ผิดกับจิตที่ตกภวังค์จะขาดตอนไปเมื่อเกิดมีการรับรู้อารมณ์ของภพชาติปัจจุบัน ดังนั้น ข้อแตกต่างประการแรกของจิตที่อยู่ในภวังค์กับอภยวิชฌานก็คือ อภยวิชฌานมีการเคลื่อนไหวเป็นขณะอยู่อย่างสม่ำเสมอ แม้แต่ในเวลาที่มีการรับรู้อารมณ์ของปัจจุบัน อภยวิชฌานก็ยังทำหน้าที่ของมันอยู่ในแง่นี้ อภยวิชฌานจึงทำหน้าที่เกินกว่าภาวจิต

วาลดรอนอ้างถึงพระสูตรชื่อ สัมธินิรโมจนสูตร (Samdhinirmocana Sutra) ไว้ว่า อาลย-
วิชญาณ ไม่ได้ทำหน้าที่ต่อจากวิญญานกลุ่มอื่น แต่หน้าที่ที่สำคัญยิ่งของอาลยก็คือ มันคอยรองรับและ
เป็นมูลฐานในการสนับสนุนวิญญานอื่น วิญญานทั้งหมดจะทำหน้าที่ไปพร้อมกันอย่างต่อเนื่องมากกว่า
จะทำหน้าที่เรียงลำดับต่อกัน²⁷

แต่เนื่องจากที่เราศึกษาลังกาวดารสูตรมาพบว่า อาลยมีบทบาทมากกว่าเป็นแค่วิญญานที่
คอยสนับสนุนการทำงานของวิญญานอื่น แต่เป็นบ่อเกิดของวิญญานอื่นทั้งหมดเลยทีเดียว ดังนั้น ภาพ
ความสัมพันธ์ที่แท้จริงระหว่างอาลยกับกลุ่มวิญญาน ในการทำหน้าที่จะเป็นดังนี้

..... อาลยวิชญาณ (มโนส + มโนวิญญาน + ปัญจวิญญาน) .....

ภาพนี้แสดงแต่ละขณะของอาลยที่เกิดขึ้นและดับไป ในแต่ละขณะนั้นประกอบอยู่แล้วซึ่ง
มโนส มโนวิญญาน และปัญจวิญญาน แฝงอยู่เพื่อคอยสะท้อนความเป็นไปภายในอาลย แต่วิญญานทั้ง
เจ็ดไม่มีอยู่จริง เป็นแต่เพียงพฤติกภาพ (manifestation) ของจิต อาลยเท่านั้นที่ถือว่ามีอยู่จริง ดังนั้น ข้อ
แตกต่างประการที่สองระหว่างอาลยวิชญาณกับจิตที่อยู่ในภวังค์ก็คือ สายของวิถีวิญญานในพระอภิธรรม
ของพุทธฝ่ายเถรวาทมีอยู่และเกิดขึ้นจริง จิตแต่ละขณะจะทำหน้าที่ไปตามแต่อารมณ์ที่มากระทบ แต่สาย
ของวิถีวิญญาน (รวมทั้งมโนส) ในอาลยเป็นเหมือนภาพสะท้อน ไม่มีอยู่จริงในสภาวะธรรมชาติของจิต
ดั้งเดิม ถ้าจะถือว่า กลุ่มวิถีวิญญานในอาลยมีอยู่ก็ต่อเมื่อมันแยกตัวเองออกมาเพื่อทำหน้าที่บางประการ
เท่านั้น ดังนั้น ความมีอยู่ของวิญญานอื่นจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งส่วนย่อยของอาลยวิชญาณนั่นเอง

ทั้งนี้เพราะนิกายเถรวาทยอมรับเรื่องการมีอยู่ของรูปปรมาณู (รูปขันธ์) ที่อยู่ภายนอกแต่เป็น
อารมณ์ให้จิตรับรู้ได้ รูปขันธ์เหล่านี้เมื่อปรากฏขึ้นจะส่งผลให้ภวังค์จิตไหวและตัดกระแสขึ้นสู่วิถิจิต
เช่น เมื่อดวงตากระทบกับสีหนึ่งๆ สีนั้นจัดเป็นรูปารมณ์มากระทบกับจักขุปสาทรูป (จักขุทวาร) และรูป
ปรมาณูอื่น (ในกรณีนี้ได้แก่ อวินิพโยกรูป ๘ กับชีวิตรูป ๑) เหล่านี้ถือเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการทำงานของ

²⁷ Waldron, W.S., How Innovative is the Alayavijnana? Part II, **Journal of Indian Philosophy**.

จิต ดังนั้น วิถีจิตของเกรวาทจะเกิดขึ้นเมื่อมีปัจจัยภายนอกเข้ามาเป็นส่วนประกอบด้วย คาฎปาธานาชื่อว่า “ความแตกต่างระหว่าง ‘อालยวิชญาณ’ ของวิชญาณวาท และ ‘ภวังคจิต’ ในอภิธรรมคือ การสั่นไหวในภวังคจิตจะเกิดขึ้นจากสิ่งเร้าภายนอก ในขณะที่ฝ่ายแรก (วิชญาณวาท) เชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงเกิดโดยอาศัยการสุกงอมของพีชะภายในอालยะนั้นเอง”²⁸

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงสรุปได้ว่า อาลยวิชญาณต่างจากภวังควิญญาณ (ภวังคจิต) ในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างภวังค์และวิถี การอธิบายการทำงานของวิถีวิญญาณ โดยมีมูลฐานบางอย่างรองรับ (เช่น มีอालยรองรับ) ทำให้สามารถแก้ปัญหาบางประการที่เกิดขึ้นจากการอธิบายเรื่องขณะจิต กล่าวคือ ถ้าในแต่ละขณะมีดวงจิตเกิดขึ้นได้เพียงหนึ่งดวง และจิตดวงนั้นจะต้องทำหน้าที่ค่อเนื่องจากจิตดวงก่อน ในขณะเดียวกันก็ต้องเป็นอิสระจากกันด้วย เพราะต้องรอให้จิตดวงก่อนดับไปเสียก่อน จิตดวงใหม่จึงจะเกิดขึ้นได้ ความต่อเนื่องรับช่วงกันเช่นนี้จะเป็นไปได้อย่างไรถ้าจิตแต่ละดวงแยกขาดจากกันอย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะจิตที่อยู่ในภวังค์ เมื่อมีอารมณ์หนึ่งมากระทบ สมมติว่า ตาเห็นรูป การรับช่วงจากภวังคจิตขึ้นสู่วิถีจิตต้องอาศัยขั้นตอนลำดับต่อเนื่อง อะไรที่เป็นกลไกกำหนดการเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบระเบียบของจิตแต่ละขณะ หรือจิตที่ทำหน้าที่เป็นวิถีจิตจะเกิดต่อจากภวังคจิตได้อย่างไร

นอกจากนี้ ยังมีปัญหาว่าจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ของภพชาติปัจจุบันจะมีความสัมพันธ์กับวิบากกรรมของอดีตชาติได้อย่างไรถ้าภวังคจิตขาดหายไปในช่วงที่มีการรับรู้อารมณ์ ในทางกลับกันอุปนิสัย สันดาน ตลอดจนความสามารถเฉพาะทางของแต่ละคนก็ถือว่าเป็นผลมาจากกรรมในอดีตทำไมจึงส่งผลให้แสดงออกมาในวิถีวิญญาณได้ เช่น คนที่ใจร้อนเวลาเสพอารมณ์ โกรธก็จะมีพฤติกรรมที่แตกต่างจากคนที่ใจเย็น ถ้าภวังคจิตไม่มีอยู่ในช่วงที่รับอารมณ์ปัจจุบัน คนเราก็ควรที่จะมีสภาพอารมณ์ใกล้เคียงกัน รวมทั้งมีอุปนิสัย ความคิด ทักษะ และความชำนาญ ที่ใกล้เคียงกัน แต่เพราะเรามีสภาพ

²⁸ Kalupahana, D.J., **Buddhist Philosophy (A Historical Analysis)** (Honolulu: The University Press of Hawaii, 1977), p. 147. ---“The difference between the ‘store consciousness’ of the Vijnanavadins and the ‘unconsciousness process’ (bhavanga) of the Abhidharmikas is that, according to the latter, the vibrations in the unconscious are produced by external stimuli, while the former believe that the transformations are initiated by the ripening of seeds within the ‘store consciousness’.”

จิตใจที่แตกต่างกันมาก และทั้งหมดนี้ก็อธิบายไม่ได้เพียงแค่กรรมปัจจุบัน แม้แต่เด็กแรกเกิดก็มีความแตกต่างกันแล้ว ดังนั้น ภาวักจิตจึงควรมีอยู่เสมอแม้ในขณะที่มีการรับรู้อารมณ์ปัจจุบัน

ปัญหานี้ก็เป็นที่ได้แย้งกันพอสมควรในทางพุทธฝ่ายเถรวาทเอง บางท่านก็ยอมรับว่า ภาวักจิตมีอยู่ในขณะที่วิถิจิตกำลังรับรู้อารมณ์ปัจจุบัน เพราะถ้าภวังคจิตไม่มีอยู่แล้ว นอกจากจะอธิบายเรื่องวิบากกรรมในอดีตส่งผลกับพฤติกรรมปัจจุบันไม่ได้แล้ว ยังไม่สามารถอธิบายภวังคจิตในแง่ที่เป็นปัจจัยเอื้อให้เกิดวิถีวิญญาณด้วย เพราะวิถีวิญญาณจะทำหน้าที่ตามวิบากกรรมที่มีอยู่ เช่น คนพิการในอวัยวะต่างๆ ก็จะมีการรับรู้และทำงานได้ไม่สมบูรณ์ หรือคนปัญญาอ่อนคิดได้ช้ากว่าคนธรรมดาทั่วไป ถ้าภวังคจิตที่หล่อเลี้ยงวิบากกรรมไม่มีอยู่ในช่วงที่วิถิจิตทำงาน คนปัญญาอ่อนก็น่าที่จะมีการรับรู้และคิดได้เท่าๆ กับคนปกติ หรือคนที่หูหนวกตั้งแต่เกิด ความสามารถในการรับฟังเสียงหายไป วิถิจิตของเขาจึงทำหน้าที่ในการรับรู้ได้ไม่สมบูรณ์ ดังนั้น ภาวักจิตจึงไม่แยกขาดจากวิถิจิต

การยอมรับเช่นนี้ ทำให้ข้อแตกต่างประการแรกของอภยวิชฌานกับภวังคจิตหายไป เพราะถ้าภวังคจิตเกิดและดับเป็นมูลฐานให้กับวิถิจิตอยู่ตลอดเวลา ก็จะมีลักษณะเหมือนกับอภยวิชฌาน อย่างไรก็ดี ถ้าวิถิจิตในทางพุทธเถรวาทหมายถึงจิตที่มีอยู่จริงและทำหน้าที่สำคัญบางประการแล้ว อภยวิชฌานก็ยังคงจะแตกต่างจากภวังคจิตอยู่ดี นอกจากจะยอมรับว่า วิถิจิตเป็นส่วนหนึ่งของภวังคจิต เมื่อนั้น อภยวิชฌานจึงจะเหมือนกับจิตที่อยู่ในภวังค์

ธรรมชาติของวัตถุ

เหตุที่สำนักโยคจารถือว่าวัตถุไม่มีเนื้อหาของความจริงก็เพราะสิ่งที่เรารับรู้และเข้าใจได้ทุกอย่างต้องผ่านกระบวนการทำงานของวิญญาณมาแล้วทั้งสิ้น ไม่มีอะไรเลยที่เราไม่ต้องใช้จิต (ในด้านที่แปลเป็นอน) ตีความ แม้แต่ความคิดและภาษาที่เราใช้สื่อสารกันก็เป็นผลงานของจิต ดังนั้น ธรรมชาติของวัตถุจึงขึ้นอยู่กับธรรมชาติของจิต ระดับความรู้ที่เรามีเกี่ยวกับวัตถุทุกประเภทก็เป็นความรู้แบบสัมผัส คือเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาตามแต่เหตุปัจจัย ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง และไม่อาจเกิดขึ้นเป็นอิสระจากจิต

นอกจากจะรับรู้ วัตถุจะมีอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีการแบ่งแยก ไม่ว่าจะจัดประเภทของวัตถุว่าเป็นมวลสารร่างกายก็ดี เป็นคุณสมบัติต่างๆ ก็ดี หรือแม้แต่โลกที่วัตถุเหล่านี้อาศัยอยู่ก็ดี ทั้งหมดนี้ยังเป็นการคอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของจิตที่ทำหน้าที่สร้างระบบของความคิดและความรู้ ลังการวาทศาสตร์ที่แจ่ม

ไว้ตอนหนึ่งว่า “โลกที่เรามองเห็นไม่มีอยู่ สิ่งทั้งหลายเกิดจากจิตซึ่งถูกสะท้อนออกไปภายนอก ร่างกาย คุณสมบัติ และแหล่งพักพิง (ทางวัตถุ) ต่างถูกแสดงออกไปจากอาลัยวิชญาณ”²⁹

การกล่าวว่าวัตถุไม่มีอยู่ในทัศนะของปราชญ์โยคจารไม่ได้หมายความว่า พวกเขาปฏิเสธสิ่งใดก็ตามที่อยู่นอกเหนือจากจิต เพียงแต่ถ้าจะมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่แยกต่างหากจากจิต สิ่งนั้นก็เป็นที่เรารู้ไม่ได้ ดังเช่นในกรณีของตากระทบรูปแล้วจิตตัดสินว่าเป็นผลมะม่วงสีเหลือง สิ่งนั้นก็ถือเป็นภพมายาไม่มีเนื้อหาความจริงคือผลมะม่วงสีเหลือง ทั้งนี้เพราะผลมะม่วงเกิดมาจากพีชที่อยู่ในอาลัย อาจจะเป็นอาไปพีช (พีชที่มีลักษณะเอิบอาบชั้นเหลว) ผสานกับปฐวีพีช (พีชที่ก่อให้เกิดรูปทรงแข็งกระด้าง) รวมทั้งพีชอื่นๆ ที่เป็นรูปวิสัยและนามวิสัย ประกอบกันขึ้นทำให้เราคิดว่านั่นคือผลมะม่วงสีเหลือง แน่่อนว่า ถ้ากระบวนการทำงานของจิตเป็นไปดังว่า มะม่วงย่อมเป็นอะไรไปไม่ได้ นอกจากนามธรรมที่จิตสร้างขึ้น เป็นเพียงคำหรือมโนทัศน์ที่จิตแยกไว้เพื่อสร้างความเข้าใจ ส่วนรูปที่อยู่ค้ำนอกจิตคืออะไรเป็นสิ่งที่เราไม่อาจทราบได้ ดังนั้น เมื่อสรรพสิ่งที่ เป็นความรู้ของเราเกิดมาจากจิต สำนักโยคจารจึง ไม่ยอมรับความรู้่ออย่างอื่นที่อยู่นอกเหนือจากจิต

ทั้งนี้สำนักโยคจารได้จัดประเภทของความรู้ไว้เป็นสามระดับ ระดับแรกเป็นระดับของความรู้แจ้งเห็นจริง (ปริณิษป็นนชญาณ) คือมองเห็นว่าสรรพสิ่งดำเนินไปเพราะจิต จึงไม่ติดยึดกับอารมณ์ใดที่มากกระทบ ไม่ติดยึดกับวัตถุ รูป หรือแม้แต่วิญญาณ ความรู้นี้มีลักษณะพิเศษคือ ตัวความรู้ได้เลื่อนสภาพของมันให้กลายเป็นตัวความจริง ความรู้ชัดเรื่องจิตนำไปสู่การตระหนักรู้ในตัวเอง (Self-realization) ซึ่งอยู่เหนือการแบ่งแยก ทวิภาวะ และทฤษฎีความรู้ทั้งหมด การที่ไปถึงความรู้ในระดับนี้ได้ก็เท่ากับว่าได้เข้าถึงพุทธภาวะในจิตของตนเองแล้ว อาลัยะของเขาจึงแปรสภาพเป็นตถาคตครรภ มีความบริสุทธิ์เป็นธรรมชาติ

ความรู้ระดับที่สองเป็นความรู้ที่เป็นไปตามแต่เหตุปัจจัย (ปรตันตรชญาณ) ได้แก่ ความรู้ที่ว่าสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นผลมาจากอีกสิ่งหนึ่ง เป็นความรู้สัมพัทธ์ที่คล้อยตามเหตุและผล ถ้าสาเหตุน่าเชื่อถือ

²⁹ **The Lankavatara Sutra**, trans. by Suzuki D.T., p. 49. ---“The world [as we see it] exists not, pluralities of things rise from the Mind being seen [externally]; body, property, and abode are manifested to us as of the Alayavijnana.”

ผลลัพธ์ก็จะนำเชื่อถือ การอ้างเหตุผลตามหลักเกณฑ์นี้เป็นไปได้ที่จะนำไปสู่ความรู้แจ้งหรือไม่ก็ความเห็นผิด ถ้าความรู้เริ่มต้นจากสมมติฐานที่เป็นอวิชา โอกาสของผลลัพธ์ที่จะนำไปสู่ความหลงผิดก็มีมาก เช่น ถ้าคิดว่าอตฺตาหรือวิญญานมีอยู่จริง โอกาสที่จะยอมรับว่าวัตถุมีอยู่จริงก็สูงมาก แต่ถ้าคิดว่า อตฺตาเป็นผลจากความคิดแยกตัวเองออกมาจากอาละยะของมนัส โอกาสที่จะคิดว่าทั้งหมดเป็นเพียงจิตเดียวกันก็มีสูง การทำหน้าที่ส่วนใหญ่ของวิญญานจะสัมพันธ์กับความรู้ในระดับนี้ การคิดคำนึงของมนุษย์ทุกอย่างก็จะเป็นไปในแนวทางนี้ ดังนั้น จึงมีผู้กล่าวว่า วิญญานอาศัยเหตุปัจจัยในการสร้างจินตภาพของวัตถุและโลก (จะมีวัตถุและโลกได้ก็ต้องมีอตฺตาก่อน ถ้าคิดว่ามีตัวฉัน สิ่งที่เป็นของฉันก็จะตามมา) ส่วนวัตถุตลอดจนโลกของวัตถุจะเป็นจินตภาพที่วิญญานสร้างขึ้น (เหล่านี้คือสิ่งที่ฉันครอบครองไว้ได้)³⁰

การแบ่งแยกเริ่มต้นจากทวิภาวะ มีผู้มองและมีสิ่งที่ถูกมอง ดังที่ได้ศึกษาไว้แล้วในส่วนต้น แต่มนุษย์โดยทั่วไปไม่ตระหนักในความจริงอันนี้ พวกเขาจึงยังสร้าง โลกของวัตถุขึ้นมามากมาย และวนเวียนอยู่ในความหลงผิดนั้น การคิดยึดอยู่กับจินตภาพที่เลื่อนลอยหรือภาพมายาทำให้เรามีความรู้ในระดับที่สามที่เรียกว่า ปริกัลปิตชชญาณ คือการหลงยึดอยู่กับความไม่จริง คอนซ็ออุปมาสภาวะของการหลงผิดนี้กับเรื่องภาพลวงตาในทะเลทราย³¹ นักเดินทางที่เหน็ดเหนื่อยมักจะมองเห็นภาพของน้ำหรือ โอเอซิสกลางทะเลทรายร้อนระอุ บ่อน้ำอาจทำให้คนพยายามที่จะก้าวไปหาให้เร็วขึ้น แต่ความจริงแล้วเขากลับยังต้องเหนื่อยกว่าเดิม

สภาวะของการหลงผิด (ปริกัลปิตลักษณะ) แท้จริงก็เกิดมาจากการพยายามสร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นกับสรรพสิ่งจากภาวะที่เป็นหนึ่งเดียวของจิต ยิ่งแบ่งแยกมากเท่าใด จิตก็ยิ่งอยู่ห่างจากสภาวะดั้งเดิมที่บริสุทธิ์ หันไปเกาะติดกับอตฺตาที่เป็นผู้แบ่งแยกอย่างเหนียวแน่น รูปแบบของการหลงผิดจากการแบ่งแยกมีอยู่หลายประการ คือ หนึ่ง การแบ่งแยกคำงานนำไปสู่การคิดยึดในคำทั้งหลาย สอง การแบ่งแยกความหมายที่ประกอบอยู่ในคำงานเราคิดว่าคำนี้บ่งถึงความหมายอย่างนี้จริง สาม การแบ่งแยกสัญญาณต่างๆ (คุณสมบัติ) ที่ก่อให้เกิดภาพลักษณ์ เช่น ความอุ่น ความเหลว สี่ การแบ่งแยกฐานะ เช่น ความมั่งมี ความยากจน ห้า การแบ่งแยกสภาวะทางธรรมชาติ (แก่นแท้) เช่น สิ่งนี้มีแก่นแท้เช่นนี้ สิ่งที่มี

³⁰ Schumann, H. W., **Buddhism: an outline of its teachings and schools**. trans. by Feuerstein, G. (Wheaton IL: Quest Books, 1993), p. 154.

³¹ Conze, E., **Buddhist thought in India** (London: George Allen & Unwin Ltd., 1962), p. 258.

ไม่มีแก่นแท้เช่นนี้ก็ถือว่าเป็นสิ่งอื่น หก การแบ่งแยกความเป็นสาเหตุเพื่อนำไปสู่ความคิดว่าสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นจากสาเหตุใด เจ็ด การแบ่งแยกทัศนคติทางความคิด แปด การแบ่งแยกเหตุผลอันเกี่ยวเนื่องมาจากความคิด เก้าและสิบ การแบ่งแยกโดยอาศัยการเกิดกับการไม่เกิด โดยไปยึดว่าสิ่งนี้เกิดขึ้น โดยเหตุและสิ่งนี้เกิดขึ้น โดยเหตุ สิบเอ็ด การแบ่งแยกโดยอาศัยปัจจัยเกี่ยวข้องกัน เช่น ดินกับหม้อที่ทำจากดิน และสิบสอง การแบ่งแยกโดยอาศัยสิ่งยึดเหนี่ยวและการปลดปล่อย เช่น การยึดเครื่องรางของขลังเป็นที่พึ่ง หรือเข้าใจว่าจะได้รับการปลดปล่อยถ้านับถือศาสนาหนึ่งๆ เป็นต้น³²

เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านอสังคะจึงชี้คำตอบไว้ในมหายานสังคหะสูตรว่า ในการแก้ข้อสงสัยเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่มีอยู่ เราสามารถจะสร้างอุปมาเปรียบเทียบไว้เป็นคำอธิบายได้ดังนี้³³

1. เพื่อแก้ข้อสงสัยในปัญหาที่ว่า “สิ่งที่ไม่มีอยู่จะเป็นวัตถุของการรับรู้ได้อย่างไร?” ในข้อนี้วัตถุจึงถูกเปรียบไว้เป็นเหมือนกับภาพมายา (magical illusion) ที่วิญญูณสร้างขึ้นและรับรู้ตัวเอง
2. เพื่อแก้ข้อสงสัยในปัญหาที่ว่า “ความคิดและพฤติกรรมทางจิตเกิดขึ้น โดยปราศจากวัตถุได้อย่างไร?” ในข้อนี้วัตถุจึงถูกเปรียบเป็นเช่นภาพลวงตา (mirage) ที่ซึ่งความคิดและพฤติกรรมทางจิตไปยึดถือไว้
3. เพื่อแก้ข้อสงสัยในปัญหาที่ว่า “ถ้าไม่มีวัตถุแล้ว คนเราจะยังสามารถมีประสบการณ์ด้านความรู้สึกลงไปในทางบวกหรือลบได้อย่างไร?” ในข้อนี้ท่านจึงเปรียบวัตถุไว้เป็นเช่นความฝัน (dream) ที่ซึ่งตัวความฝันไม่มีอยู่จริง แต่ก็สร้างความรู้สึกรู้สึกให้เกิดขึ้นได้

³² The Lankavatara Sutra, trans. by Suzuki D.T., p.110-112. ---“Further, Mahamati, I will tell you about the various features of the false imagination (parikalpita);...What are the various features of the false imagination, Mahamati? They are the discriminations regards (1) words (abhilapa), (2) meaning, (3) individual marks, (4) property, (5) self-nature, (6) cause, (7) philosophical views, (8) reasoning, (9) birth, (10) no-birth, (11) dependence, and (12) bondage and emancipation.”

³³ บุญ นิลเกษ, คร., พุทธศาสนมหายาน, หน้า 122-123.; Buddhist Texts Through The Ages, edited by Conze, E., and others (New York: Harper Torchbooks, 1964), pp. 215-216.

4. เพื่อแก้ข้อสงสัยในปัญหาที่ว่า “ถ้าไม่มีวัตถุแล้ว วิชากรรมจะส่งผลไปในทางที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนาได้อย่างไร?” ในข้อนี้ท่านจึงเปรียบวัตถุเป็นดั่งภาพลักษณ์ (image) ซึ่งโดยเนื้อแท้มันไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่จริง แต่ก็สามารถส่งผลที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนาให้กับวัตถุหนึ่งๆ

5. เพื่อแก้ข้อสงสัยในปัญหาที่ว่า “ถ้าไม่มีวัตถุแล้ว พฤติกรรมที่แตกต่างของวิญญาณเกิดขึ้นได้อย่างไร?” ในข้อนี้วัตถุจึงถูกเปรียบเหมือนกับภาพสะท้อน (reflection) แม้ว่าวิญญาณจะดูเหมือนกับมีหน้าที่แตกต่างกัน แต่ความจริงไม่มีสิ่งที่แตกต่างกันทั้งในเบื้องต้นและตอนปลาย

6. เพื่อแก้ข้อสงสัยในปัญหาที่ว่า “ถ้าไม่มีวัตถุแล้ว การแสดงออกทางภาษาที่แตกต่างกันเกิดขึ้นได้อย่างไร?” ในข้อนี้ท่านจึงเปรียบวัตถุไว้กับเสียงสะท้อนกลับ (echo) ที่โดยเนื้อแท้ไม่ใช่เสียงจริง แต่ก็ทำให้เราได้ยินได้ เช่นเดียวกัน การแสดงออกทางภาษาไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่จริง แต่ก็ทำให้เราเข้าใจกันได้

7. เพื่อแก้ข้อสงสัยในปัญหาที่ว่า “ถ้าไม่มีวัตถุแล้ว ภาพลักษณ์ที่ถูกรับรู้ในการบำเพ็ญมานเกิดขึ้นได้อย่างไร?” ในข้อนี้ท่านจึงเปรียบวัตถุไว้เป็นเช่นดวงจันทร์ที่สะท้อนอยู่ในน้ำ (moon reflected in water) ความจริงแล้วไม่ได้มีดวงจันทร์อยู่ในน้ำจริง แต่เพราะความใสกระจ่างของน้ำจึงทำให้เกิดภาพสะท้อนของสิ่งต่างๆ ได้ เช่นเดียวกับจิตที่บำเพ็ญมาอย่างดี มีความใสบริสุทธิ์เป็นคุณสมบัติ จึงพร้อมที่จะสะท้อนภาพลวงตาต่างๆ ออกมาได้โดยไม่สิ้นสุด

8. เพื่อแก้ข้อสงสัยในปัญหาที่ว่า “ถ้าไม่มีวัตถุแล้ว พระโพธิสัตว์ผู้ซึ่งมีความคิดถูกทางจะถือกำเนิดขึ้นมาโปรดสรรพสัตว์ได้อย่างไร?” ในข้อนี้ท่านจึงเปรียบวัตถุไว้เหมือนเป็นการสร้างสรรค์ที่มหัศจรรย์ (magical creation) เช่นเดียวกับนักมายากลที่มีพลังสามารถสร้างความมหัศจรรย์ให้เกิดขึ้นกับวัตถุทุกอย่าง ตลอดจนทำให้วัตถุเป็นที่รับรู้ได้ แต่กระนั้น สิ่งที่เป็นความมหัศจรรย์นั้นก็ไม่มีอยู่จริง เป็นแต่ภาพลวงตา ในทำนองเดียวกัน แม้สรรพสัตว์ที่ถูกโปรดไม่มีอยู่จริง แต่เราก็รับรู้พลังความเมตตาของพระโพธิสัตว์ได้

การที่ท่านอสังคะอุปมาเปรียบเทียบกับภาวะต่างๆ เช่นภาพมายา ภาพลวงตา หรือความฝันก็เพื่อใช้สนับสนุนความไม่มีอยู่จริงของวัตถุและโลกภายนอก ภาพมายาเป็นสิ่งที่วิญญาณสร้างขึ้นจากการสะท้อนพิชระออกมาในลักษณะที่เป็นความหลงผิด ยกตัวอย่างเช่น ความกระหายน้ำอย่างรุนแรงทำให้เรามองเห็นบ่อน้ำกลางทะเลทราย สิ่งที่ทำให้เกิดภาพบ่อน้ำแท้จริงคือคัมहा หรือในกรณีของความฝันซึ่งเราอาจจะเห็นภาพมากมาย บางภาพก็เป็นภาพที่เราไม่เคยเห็นมาก่อน เหล่านี้ในทางจิตวิทยาอาจวิเคราะห์ได้ว่าเกิดจากความกังวลหรือจากจินตนาการ สาเหตุของภาพที่เห็นไม่ได้เกิดมาจากภายนอกจิต แต่เป็นเพราะจิตสะท้อนความเป็นไปภายในออกมาในรูปของความฝัน ดังนั้นแม้ว่าเราจะสามารถอธิบายความฝันออกมาได้เป็นฉากๆ แต่ทั้งหมดนั้นไม่มีเนื้อหาคือความจริง

อาจมีผู้แย้งว่าหากไม่มีการเปล่งเสียงออกมาก่อนแล้วจะมีเสียงสะท้อนกลับมาได้อย่างไร หรือหากไม่มีดวงจันทร์ที่อยู่บนฟ้าแล้วภาพดวงจันทร์ที่อยู่ในน้ำจะมาจากไหน กรณีเช่นนี้เป็นไปได้ที่ท่านอสังคจะชี้แจงว่า เสียงที่เปล่งออกมาก็ดี หรือดวงจันทร์บนฟ้าก็ดี จะมีอยู่หรือไม่ไม่มีใครรู้ได้ แต่ดวงจันทร์ที่เป็นภาพกลมๆ สีเหลือง อีกทั้งเป็นดาวเคราะห์ดวงหนึ่งที่เป็นบริวารของโลกนั้นเป็นสิ่งที่เรารับรู้จากการทำงานของวิญญาน เช่น จักขุวิญญานเห็นรูปกลมสีเหลือง มโนวิญญานประมวลรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับรูปกลมสีเหลืองกับภาพในอดีตก่อนจะใส่ชื่อให้มันว่าดวงจันทร์ เสียงที่ได้ยินก็เกิดมาจากการทำงานของโสตวิญญานกับมโนวิญญาน ดังนั้นจึงไม่มีเนื้อหาความจริงในความรู้ทั้งหมดที่เรามี

จากการศึกษาธรรมชาติของวิญญาน จิต และวัตถุ ทำให้เราได้ข้อสรุปในที่สุดว่า วัตถุเป็นพฤติกรรมของวิญญาน ในขณะที่วิญญานเป็นพฤติกรรมของอาลยะ ดังนั้น ธรรมชาติของวัตถุและวิญญานแท้จริงก็เป็นธรรมชาติเดียวกันกับอาลยะ (หรือจิต) นอกจากจิตแล้วไม่มีอะไรอื่นที่มีความสำคัญ หรือนอกจากจิตแล้วไม่มีอะไรที่ตั้งอยู่ให้เรารับรู้ได้อย่างเป็นอิสระ เมื่อเป็นเช่นนี้ อาลยะเท่านั้นจึงถือได้ว่ามีอยู่ และความมีอยู่ของอาลยะก็คือเป็นความมีอยู่ของความจริงสูงสุดด้วย แต่ปัญหาก็เกิดขึ้นจากการยอมรับเช่นนี้ว่า เราจะรับรู้และเข้าใจภาวะอุดรภาพนี้ได้อย่างไร ยิ่งกว่านั้น อาลยะที่อยู่ในภาวะสมบูรณ์ ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองโดยไม่ขึ้นอยู่กับกาลและเทศะ ได้รับการยอมรับจากหลายฝ่ายว่ามีความคล้ายคลึงกับปรมาณูซึ่งเป็นความจริงสูงสุดของฮินดูเป็นอย่างยิ่ง ปัญหาเรื่องเอกลักษณ์ของความเป็นฮินดูและความเป็นพุทธมักมีจุดเชื่อมโยงคาบเกี่ยวกันอยู่เสมอในประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ จากการศึกษาออลยวิชยานจากตำราหลายเล่มมีการใช้คำศัพท์ที่เสี่ยงต่อการเข้าใจว่าอาลยะเป็นภาวะเดียวกับปรมาณู ถ้าเราเข้าใจแก่นแท้ของพุทธไม่ถูกต้อง ก็เท่ากับว่าเราได้เริ่มต้นสมมติฐานของเราเองจากความไม่รู้ (หรืออวิชชา) ที่จะทำให้เข้าใจเรื่องความหลุดพ้นผิดไปจากเป้าหมายที่พระพุทธรองค์ทรงตั้งใจ ฉะนั้นในบทต่อไปเราจะศึกษาในเรื่องความมีอยู่ของอาลยะ โดยเริ่มต้นจากการค้นหาแก่นแท้ของความเป็นพุทธ เมื่อเราชัดเจนในประเด็นที่ว่า อะไรคือหลักการเฉพาะของพุทธที่ต่างจากฮินดู หรืออะไรควรจะเป็นเป้าหมายสูงสุดที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงไว้ เมื่อนั้น การศึกษาความมีอยู่ในลักษณะที่เป็น “ขณะ” ของอาลยะก็จะเป็นส่วนต่อไป